

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΑ ΖΩΗ ΣΤΗΝ *ΜΙΛΛΑ*

Αλεξάνδρα Σιδέρη

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Γιαννούλα Στεργίου

ΚΕΡΚΥΡΑ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2021

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα πτυχιακή εργασία με τίτλο «Ο θάνατος και η μεταθανάτια ζωή στην *Ιλιάδα*» εκπονήθηκε στο πλαίσιο της φοίτησης μου στο Τμήμα Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμα την επιβλέπουσα καθηγήτρια Γιαννούλα Στεργίου για την καθοδήγηση που μου παρείχε καθ'όλη την διάρκεια συγγραφής της εν λόγω εργασίας. Χωρίς τις διαδοχικές τηλε-συναντήσεις, την παροχή βιβλιογραφίας, τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις και την γενικότερη βοήθεια της, η εργασία αυτή δεν θα είχε ολοκληρωθεί. Τέλος, την ευχαριστώ διότι η μεταδοτικότητα της κατά τις πανεπιστημιακές διαλέξεις με οδήγησε στο να καλλιεργήσω περαιτέρω το ενδιαφέρον μου για το συγκεκριμένο αντικείμενο.

Πίνακας Περιεχομένων

Εισαγωγή	3
Ηρωικός και φυσικός θάνατος: Αχιλλέας και Οδυσσέας	5
Ο θάνατος στο πεδίο της μάχης: ψυχή, φόβος και έλεος	10
Ο θάνατος ως θέαμα	16
Ο θάνατος του Έκτορα ως θέαμα	18
Ο θάνατος του Πατρόκλου ως θέαμα	27
Ο θάνατος του Σαρπηδόνα ως θέαμα	34
Ο Θάνατος του Αχιλλέα	37
Η προσωπικότητα του Αχιλλέα	37
Πηγές <i>Κύκλια Έπη - Αιθιοπίδα, Ιλιάδα, Οδύσσεια</i>	45
Η σχέση του θανάτου του Αχιλλέα με τον θάνατο του Πατρόκλου	50
Ο Αχιλλέας στον Κάτω Κόσμο	52
Θάνατος στο σκότος	55
Επίλογος	58
Βιβλιογραφία	60

Εισαγωγή

Τα ομηρικά έπη διδάσκονταν άκοπα από τον 6ο αιώνα μέχρι και τους Βυζαντινούς χρόνους. Η θεματολογία και στα δύο έπη είναι περίπου κοινή, εφόσον σχετίζεται με ζητήματα θανάτου, τιμής και ξενίας με μοτίβα επαναλαμβανόμενα. Η ομηρική κοινωνία είναι η ποιητικά κατασκευασμένη κοινωνία του Όμηρου, που αντανakλά τα γεγονότα του 7ου και 8ου αιώνα π.Χ. Ο ομηρικός άνθρωπος δυσκολεύεται να κατανοήσει την θνητότητα του. Ο άνθρωπος, γενικότερα, έχει μια αρχή, η οποία σηματοδοτεί ταυτόχρονα και το τέλος του. Απέναντι στο θάνατο υπάρχει μια ισοτιμία όλων, το ζήτημα στον Όμηρο είναι ο τρόπος που θα πεθάνει κάποιος. Ο τρόπος αυτός θα του εξασφαλίσει και την αιώνια αναγνώριση, δηλαδή το κλέος. Μόνο μέσα από το θάνατο, ο ήρωας πετυχαίνει το κλέος¹.

Η *Ιλιάδα* περιστρέφεται σε μεγάλο βαθμό γύρω από το ζήτημα του θανάτου. Όλοι οι ήρωες κάποια στιγμή έρχονται αντιμέτωποι με τον θάνατο. Η κεντρική μορφή γύρω από την οποία δομείται η *Ιλιάδα* είναι ο Αχιλλέας. Ο Αχιλλέας είναι ο απόλυτος ήρωας, η εξέχουσα μορφή της *Ιλιάδας* και αποδεδειγμένα ο άριστος των Αχαιών². Η γνώση για τον θάνατο του διατρέχει ολόκληρο το ποίημα και ολοκληρώνεται γύρω από αυτό. Εφόσον, ο θάνατός του είναι ήδη γνωστός από την προγενέστερη παράδοση και οι ακροατές είναι ενήμεροι, το ενδιαφέρον, συνεπώς, μετατοπίζεται στον τρόπο που θα τον χρησιμοποιήσει ο Όμηρος.

Οι ήρωες στην *Ιλιάδα* συνομιλούν με την μοίρα του θανάτου, βρίσκονται διαρκώς αντιμέτωποι με αυτή και σε κάποιες περιπτώσεις την επιλέγουν, όπως συμβαίνει και με το γνωστό δίλημμα του Αχιλλέα:

«Το 'χω ακουστά απ' τη χιοναστράγαλη μητέρα μου τη Θέτη:
διπλούς για μένα οι Μοίρες άνοιξαν τους δρόμους του θανάτου'
αν απομείνω εδώ και μάχουμαι γύρω απ' των Τρωών το κάστρο,
ξοπίσω δε γυρνώ, μα αθάνατο θα μείνει τ' όνομά μου.
Αν ίσως πάλε γύρω σπίτι μου, στη γη την πατρική μου,
πια θα μου λείπει κάθε παίνεμα τρανό, κι ωστόσο χρόνια
θα 'χω να ζω πολλά, κι ο θάνατος θ' αργήσει να με πάρει.
και σεις οι επίλοιποι θα το 'θελα το λόγο μου ν' ακούστε:

¹ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 26

² Antony T. Edwards, "Aristos Achaion": Heroic Death and Dramatic Structure in the "Iliad", *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* Vol.17 No.2 (1984), σ. 61-62

γυρνάτε πίσω στην πατρίδα σας, τι πια δε θα το βρείτε
της Τροίας το τέλος της απόγκρεμης.»³

Ο Αχιλλέας έχοντας την μεγαλύτερη αυτοσυνειδησία από όλους τους ήρωες, επέλεξε να ζήσει μία μικρή σε διάρκεια ζωή προκειμένου να κερδίσει *κλέος άφθιτον*⁴. Μάλιστα, ο Όμηρος συσχετίζει την γρηγοράδα του στο πεδίο της μάχης με την πορεία του προς τον θάνατο, γι' αυτό μέσα στο ποίημα κάνει συχνές αναφορές στην ταχύτητα του. (οἱ δ' ἐπεὶ οὖν ἤγερθεν ὁμηγερέες τε γέγοντο, τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετέφη πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς· Α.57-58).

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται αυτό το ζήτημα, το θάνατο και τη μεταθανάτια ζωή στην Ιλιάδα. Η εργασία μου διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια και επτά υποκεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο ασχολείται με τον ηρωικό και φυσικό θάνατο, όπως αυτοί εκπροσωπούνται από τον Αχιλλέα και τον Οδυσσέα αντίστοιχα. Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει τον θάνατο στο πεδίο της μάχης, δίνοντας έμφαση στους όρους ψυχή, φόβος και έλεος. Το τρίτο κεφάλαιο αφορά τον θάνατος ως θέαμα, ο οποίος απαρτίζεται από τρία υποκεφάλαια, τον θάνατο του Έκτορα ως θέαμα, τον θάνατο του Πατρόκλου ως θέαμα και τον θάνατο του Σαρπηδόνα ως θέαμα. Το τέταρτο κεφάλαιο σχετίζεται με τον θάνατο του Αχιλλέα και αποτελείται από τέσσερα υποκεφάλαια. Το πρώτο υποκεφάλαιο συνιστά την προσωπικότητα του Αχιλλέα, το δεύτερο τις πηγές για τον θάνατο του (*Κύκλια Έπη - Αιθιοπίδα, Ιλιάδα, Οδύσσεια*), το τρίτο την σχέση του θανάτου του Αχιλλέα με τον θάνατο του Πατρόκλου και το τέταρτο απασχολείται με την παρουσία του Αχιλλέα στον Κάτω Κόσμο. Το τελευταίο κεφάλαιο αποτελεί ο θάνατος στο σκότος.

³ Η μετάφραση των χωρίων της *Ιλιάδας* ανήκει στον Νίκο Καζαντζάκη και Ιωάννη Κακριδή, *ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΣ*, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 146

⁴ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 236

Ηρωικός και φυσικός θάνατος: Αχιλλέας και Οδυσσέας

Στην ομηρική ποίηση εμφανίζονται δύο είδη θανάτου, ο ηρωικός θάνατος και ο φυσικός θάνατος⁵. Τα δύο είδη αντιπροσωπεύονται από τις δύο κεντρικές μορφές του κάθε έπους, στην *Ιλιάδα* από τον Αχιλλέα και στην *Οδύσσεια* από τον Οδυσσέα. Ενώ λοιπόν η *Ιλιάδα* επιλέγει, μέσω του Αχιλλέα, ως μέγιστη αρετή το κλέος που θα επέλθει από έναν ηρωικό θάνατο, η *Οδύσσεια* στο πρόσωπο του Οδυσσέα, αναγάγει την φυσική πορεία προς τον θάνατο ως ιδανική κατάσταση. Το κλέος σε αυτήν την περίπτωση διαφοροποιείται ανάμεσα στα δύο έπη.

Ας ξεκινήσουμε όμως την ανάλυση θέτοντας ως βάση τον διαχωρισμό του Ομήρου. Ο Όμηρος χωρίζει τους χαρακτήρες των επών σε δύο κατηγορίες, δηλαδή σε κατάλληλους και ακατάλληλους για να αποκτήσουν τη μέγιστη επιδίωξη, δηλαδή το κλέος. Οι δύο αυτές κατηγορίες προκύπτουν βάσει συγκεκριμένων προϋποθέσεων που θέτει ο ίδιος. Οι προϋποθέσεις αποτελούν αξίες από τις οποίες οφείλει να διακατέχεται κάθε άνδρας των ομηρικών επών, προκειμένου να αναγνωριστεί ως ήρωας και να κερδίσει το κλέος του. Ως αξίες ορίζονται ο σεβασμός, η ανδρεία, η τιμή, ο πλούτος, το έλεος, τα κοινωνικά δούνη και λαβείν, η οξύνοια, καθώς και η ικανότητα στην μάχη⁶. Κατά αυτόν τον τρόπο οι αξίες που διακατέχουν κάθε ήρωα επηρεάζουν ανάλογα και το κλέος του.

Στην *Οδύσσεια* το υπέρτατο κλέος αποκτά αδιαμφισβήτητητα ο Οδυσσέας, αφού συγκεντρώνει στο πρόσωπό του όλες τις αξίες, οι οποίες διέπουν έναν κατάλληλο ήρωα. Μοναχά οι πνευματικές αρετές δεν επιφέρουν εγγυημένα το κλέος⁷. Η κατάκτηση του κλέους αποτελεί γενικότερα έναν συνδυασμό πραγμάτων, που αφορά ολόκληρο το φάσμα ζωής του ήρωα από την ενδυμασία του έως και τα πλούτη του⁸. Βέβαια, τα δύο κυριότερα στοιχεία που οδηγούν στο άφθιτον κλέος είναι η οξύνοια (intelligence) και η ικανότητα στην μάχη.

Η ικανότητα στην μάχη αποτελεί ένα προσόν που υπερτονίζεται και στην *Ιλιάδα* αλλά και την *Οδύσσεια*, όμως το κομμάτι που αφορά την οξύνοια εμφανίζεται περισσότερο στην *Οδύσσεια*. Δεν είναι διόλου τυχαίο που ο Οδυσσέας αναπτύσσει μια ιδιαίτερη σχέση με την θεά Αθηνά.

⁵ Emily Vermeule, *Aspects of death in early greek art and poetry*, University of California Press, Λονδίνο 1979, σ. 12

⁶ Philip S. Peek, "Propriety, Impropriety, and the Gaining of Kleos in the Phaiakian Episode", *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Bowling Green State University, Οχάιο 2003, σ. 311

⁷ Στο ίδιο, σ. 316

⁸ Στο ίδιο, σ. 320

Η θεά της σοφίας υποστηρίζει πως και το δικό της κλέος έγκειται στην νοημοσύνη, την “μήτιν”⁹. Με βάση αυτό γίνεται σαφές και η στενή σχέση των δύο, διότι ο Οδυσσέας χαρακτηρίζεται πολλάκις στο ποίημα *πολυμήτις* (πολυμήχανος) [« Τον κοίταξε ο Οδυσσέας λοξά και πολυμήχανος του μίλησε άγρια:»]¹⁰.

Σε σύγκριση έρχονται φυσικά τα δύο έπη σχετικά με το ζήτημα του κλέους. Το ερώτημα που γεννάται είναι: Ποιος από τους δύο ήρωες κερδίζει τελικά το μεγαλύτερο κλέος και κατά συνέπεια ποιο δρόμο αξίζει να ακολουθήσει ένας ήρωας για να αποκτήσει το πολυπόθητο κλέος, τον ηρωικό θάνατο ή τον φυσικό; Ο Αχιλλέας, από την μια πλευρά, καταφέρνει να κερδίσει το κλέος του μέσα από την *Ιλιάδα*, αλλά παρόλα αυτά χάνει την ζωή του. Ο Οδυσσέας από την άλλη κερδίζει το κλέος του ως εξάαιρετος πολεμιστής καταστρέφοντας την Τροία και ταυτόχρονα κερδίζει και τον νόστο, δηλαδή την επιστροφή στην πατρίδα του ζωντανός¹¹. Μπορούμε σε αυτή την φάση να πούμε με βεβαιότητα ότι ο ηρωικός θάνατος οδηγεί στο κλέος, έχοντας το ακριβότερο τίμημα για έναν ήρωα, την ίδια του την ζωή. Ο φυσικός θάνατος, από την άλλη πλευρά επίσης, επιφέρει το κλέος με πιο ανώδυνο τρόπο.

Η έννοια, η οποία χαρακτηρίζει την *Οδύσσεια* είναι ο νόστος. Το κύριο σημείο του ποιήματος αποτελεί η νοσταλγία του Οδυσσέα, ο πόνος προκειμένου να επιστρέψει στο αρχικό στάδιο, δηλαδή στον τόπο του¹². Η νοσταλγία είναι ένα συναίσθημα που δεν αποτυπώνεται έντονα στην *Ιλιάδα*. Ο ομηρικός όρος νόστος αφορά την επιστροφή στην πατρίδα. Ο νόστος επι της ουσίας αντανακλά το τραγούδι της επιστροφής, όμως επιδέχεται και μια πιο μυστικιστική ερμηνεία, δηλώνει την επιστροφή στο φως και την ζωή¹³. Το κλέος του Οδυσσέα είναι να επιζήσει με βάση την επινοητικότητα του και αυτό τον διαφοροποιεί από τον Αχιλλέα. Προκειμένου να αποφανθούμε, όμως, για το ποιος τελικά κερδίζει το μεγαλύτερο κλέος θα πρέπει να λάβουμε υπόψιν και άλλες παραμέτρους, οι οποίες αφορούν την φύση των επών.

Κάθε ποίημα δημιουργεί άλλα νοήματα, επομένως οι ιδέες και οι αξίες διαφέρουν μεταξύ τους. Η *Οδύσσεια* είναι ενημερωμένη για την παράδοση της *Ιλιάδας*, ενώ η *Ιλιάδα* όχι. Συνεπώς, στους ήρωες της *Οδύσσειας* δίνεται η δυνατότητα να αποτρέψουν τους εαυτούς τους από λάθη που έκαναν οι ιλιαδικοί ήρωες. Βασική διαφορά, ακόμη αποτελεί το ακροατήριο του

⁹ Gregory Nagy, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 2013, 9| 16

¹⁰ Η νεοελληνική απόδοση της Οδύσσειας ανήκει στον Δημήτρη Ν. Μαρωνίτη, *ΟΜΗΡΟΥ ΟΔΥΣΣΕΙΑ*, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 312

¹¹ Gregory Nagy, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 2013, 9| 13

¹² Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 54

¹³ Gregory Nagy, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 2013, 9|1

κάθε έπους, το οποίο αλλάζει όπως και η κοινωνία, καθώς η *Οδύσσεια* απευθύνεται πλέον σε μια πιο φιλειρηνική κοινωνία. Επιπλέον, στην *Οδύσσεια* κυριαρχεί διαφορετική αντίληψη για τον ηρωισμό και την ανθρώπινη ζωή, διότι η ίδια εκμεταλλεύεται την εξοικείωση του κοινού με την *Ιλιάδα* για να δείξει και την διαφορά της με αυτήν. Ουσιαστικά, αναθεωρεί τις αξίες της *Ιλιάδας* και γίνεται ανταγωνιστική απέναντι της, τοποθετώντας την σε μια ξεπερασμένη εποχή.

Ο ήρωας ταξιδεύει στην *Οδύσσεια* γνωρίζει διαφορετικά ακροατήρια, διαφορετικές κοινωνίες και εμπλουτίζεται με εμπειρίες που δεν αφορούν αποκλειστικά την μάχη. Στα ταξίδια του ο Οδυσσεύς τοποθετεί τον εαυτό του σε απόλυτη αντίθεση με τους ήρωες που πέθαναν στην Τροία. Οι ήρωες στην *Ιλιάδα* αγωνίζονται για την αθάνατη δόξα και αυτό είναι που εξυμνεί το συγκεκριμένο έπος. Ο Αχιλλέας λέει ότι δεν μπορεί κάποιος να επιστρέψει στην πατρίδα του και να έχει κλέος, άρα ο νόστος και το κλέος αλληλοαποκλείονται. Παρ'όλα αυτά, η άποψη του Αχιλλέα για το ηρωικό κλέος φαίνεται να αλλάζει όντας πλέον στον Άδη. Η αλλαγή αυτή αποτυπώνεται στην *Οδύσσεια*, γεγονός που εξυπηρετεί και αποδομεί τις ξεπερασμένες αξίες της *Ιλιάδας*. Ειδικότερα, στην λ ραψωδία, με την κάθοδο του Οδυσσέα στον Άδη και τη συνάντησή του με τον Αχιλλέα:

«Έτσι μου μίλησε, κι εγώ αποκρίθηκα, με το όνομά του:

“Ω Αχιλλέα, του Πηλέα γιε, ο πρώτος κι ο καλύτερος των Αχαιών,
ήλθα γυρεύοντας τον Τειρεσία, μήπως μου δώσει
κάποια συμβουλή, το πώς θα φτάσω στην τραχιάν Ιθάκη.
Γιατί δεν ζύγωσα ακόμη στη δική μας γη, δεν πάτησα
το χώμα της πατρίδας· με δέρνει πάντα το κακό. Εσένα όμως,
Αχιλλέα, κρίνω πως δεν υπάρχει άλλος σου ευτυχέστερος, ούτε από όσους
έζησαν στο παρελθόν, μήτε από εκείνους που θα 'ρθουν στο μέλλον.
Αφού, και ενόσω ζούσες, όλοι μας σε τιμούσαμε σαν να 'σουν θεός
οι Αργείοι, αλλά κι εδώ που βρίσκεσαι με τους νεκρούς,
μένει μεγάλη η δύναμή σου· γι' αυτό, Αχιλλέα, μη θλίβεσαι
και μην πικραίνεσαι πολύ στον θάνατό σου.”

Σ' αυτά τα λόγια μου εκείνος αμέσως ανταπάντησε μιλώντας:

“Μη θες να με παρηγορήσεις για τον θάνατό μου, Οδυσσέα γενναίε·
θα προτιμούσα πάνω στη γη να ζούσα, κι ας ξενοδοούλεα σε κάποιον,
Άκληρο πια που να μην έχει και μεγάλο βίος,
παρά να είμαι ο άρχοντας στον κάτω κόσμο των νεκρών.» (λ. 475-492)

Διαβάζοντας στο παραπάνω απόσπασμα τα λόγια του Αχιλλέα, εκ πρώτης όψεως γίνεται εύκολα αντιληπτό πως η αθανασία που προσφέρεται στους θνητούς δεν έχει καμία αξία. Ο Αχιλλέας, ο ήρωας που αφιέρωσε όλη του την ζωή στις μάχες αποκλειστικά και μόνον για να κερδίσει την αθανασία του, προτιμά πια να γίνει φτωχός δούλος παρά να βρίσκεται στον κάτω κόσμος. Απαρνείται με λίγα λόγια την έννοια του κλέους. Το απόσπασμα αυτό επιδέχεται και μια δεύτερη ερμηνεία, η οποία απέχει πολύ περισσότερο από την παραπάνω. Ο Robert Schimiel υποστηρίζει πως στον παραπάνω διάλογο ο Αχιλλέας δεν απαξιώνει την ηρωική ζωή και δεν μετανιώνει για τον δρόμο που επέλεξε. Ο Αχιλλέας απλώς αρνείται τα λόγια της παρηγοριάς από τον Οδυσσέα. Ο Αχιλλέας δεν είναι αφέντης στον κάτω κόσμο και σε αυτό το σχόλιο του Οδυσσέα έγκειται η εξής απάντηση του Αχιλλέα: «θα προτιμούσα πάνω στη γη να ζούσα, κι ας ξενοδούλευα σε κάποιον, Άκληρο πια που να μην έχει και μεγάλο βιος, παρά να είμαι ο άρχοντας στον κάτω κόσμο των νεκρών». Ουσιαστικά, δεν κάνει κάποια αναφορά στην τιμή του, ούτε μετανιώνει για το κλέος που έχει κατακτήσει, τονίζει απλώς το ότι η κατώτερη θέση στην γη φαντάζει ανώτερη από την υψηλότερη θέση στον κάτω κόσμο¹⁴.

Στα χνάρια του κλέους του Οδυσσέα βαδίζει ακόμη και ο γιός του Αχιλλέα, ο Νεοπτόλεμος, καθώς κατορθώνει να βοηθήσει στην κατάληψη της Τροίας χωρίς να χάσει την ζωή του. Ο Οδυσσέας στέκεται στο πλάι του Νεοπτόλεμου σαν πατέρας, πράγμα το οποίο θα διηγηθεί αργότερα στον ίδιο τον Αχιλλέα:

«Στο ερώτημά του εγώ αποκρίθηκα μιλώντας:
«Λυπάμαι, που δεν ξέρω να σου πω κάτι για τον πατέρα σου,
τον ανεπίληπτο Πηλέα· αλλά για το παιδί, τον ακριβό σου Νεοπτόλεμο,
θα ακούσεις απ' το στόμα μου, όπως το ζήτησες, ακέραη την αλήθεια.
Μόνος μου, σε καράβι ισόρροπο και κοίλο,
τον έφερα απ' τη Σκύρο στους άλλους Αχαιούς, εκεί
που ωραία αρματωμένοι πολεμούσαν.
Κάθε φορά λοιπόν που αποφασίζαμε γύρω απ' της Τροίας το κάστρο,
πάντοτε εκείνος έπαιρνε τον λόγο πρώτος κι η γνώμη του δεν αστοχούσε
μόνο ο ισόθεος Νέστωρ κι εγώ, νομίζω, υπερτερούσαμε.
Αλλά και στο πεδίο της μάχης, όταν οι Αχαιοί τους Τρώες πολεμούσαμε,
ποτέ δεν ξέμεινε μέσα στο πλήθος, στον σωρό των άλλων» (λ. 503- 514)

Φανερά, λοιπόν, ο Οδυσσέας βγαίνει διπλά κερδισμένος συγκριτικά με τον Αχιλλέα. Χάρη στην φύση της *Οδύσσειας* αλλά και της χρονικής της τοποθέτησης μετά την *Ιλιάδα*,

¹⁴ Robert Schimiel, "Achilles in Hades", *Classical Philology* Vol. 82 No.1 (1987), σ. 2-3

φαινομενικά το κλέος του Οδυσσέα έχει περισσότερα πλεονεκτήματα έναντι του κλέους του Αχιλλέα, εφόσον ο νόστος του συνάδει με το κλέος του. Φυσικά, σε κάθε περίπτωση η κατάκτηση του κλέους ενέχει και διαφορετικές δυσκολίες. Ο Αχιλλέας έπρεπε να δώσει την ζωή του για να το αποκτήσει και ο Οδυσσέας να κατορθώσει να γυρίσει στην πατρίδα του. Εάν ο Οδυσσέας δεν πετύχαινε τον νόστο, αυτομάτως θα έχανε και το κλέος¹⁵.

¹⁵ Gregory Nagy, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 2013, 9|22

Ο θάνατος στο πεδίο της μάχης: ψυχή, φόβος και έλεος

Ο θάνατος στο πεδίο της μάχης στην *Ιλιάδα* παίρνει και διαστάσεις θεάματος, καθώς ο Όμηρος αφιερώνει πολλούς στίχους προκειμένου να περιγράψει μια μάχη, αλλά και την μάχη γύρω από το νεκρό σώμα οποιουδήποτε ήρωα, η οποία ακολουθεί του θανάτου. Επιπλέον, ο θάνατος στο πεδίο της μάχης για τους ήρωες της *Ιλιάδας* φαίνεται να είναι μονόδρομος, έτσι όλοι οι ήρωες μάχονται μέχρι τελικής πτώσης, γι' αυτό και πολλές φορές η μανία τους στη μάχη παρομοιάζεται με αυτή των άγριων ζώων¹⁶:

« αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τείχος ἐπεσσυμένους ἐνόησαν
Τρῶας, ἀτὰρ Δαναῶν γένετο ἰαχὴ τε φόβος τε,

ἐκ δὲ τῷ αἵξαντε πυλάων πρόσθε μαχέσθην
ἀγροτέροισι σύεσσιν ἑοικότε, τῷ τ' ἐν ὄρεσσιν
ἀνδρῶν ἢ δὲ κυνῶν δέχεται κολοσυρτὸν ἰόντα,
δοχμῷ τ' αἵσσοντε περὶ σφίσιν ἄγνυτον ὕλην
πρυμνὴν ἐκτάμνοντες, ὕπαι δέ τε κόμπος ὀδόντων

γίγνεται εἰς ὃ κέ τις τε βαλὼν ἐκ θυμὸν ἔλῃται.» (Μ. 143-150)

Η σωματική ρώμη του ήρωα αποτελεί το βασικότερο στοιχείο της *Ιλιάδας*. Η δύναμη αυτή μετατρέπει τον ήρωα σε μηχανή θανάτου, κρατώντας τον πάντοτε σε ετοιμότητα να σκοτώσει και να σκοτωθεί. Παρότι κοιμούνται και ξυπνούν με την ιδέα του θανάτου, φοβούνται:

«ἡμεῖς δὲ μέγαλοιο Διὸς πειθώμεθα βουλῇ,
ὅς πᾶσι θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει.
εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.
τίπτε σὺ δαΐδοικας πόλεμον καὶ δηϊοτῆτα;

εἴ περ γάρ τ' ἄλλοι γε περὶ κτεινόμεθα πάντες
νηυσὶν ἐπ' Ἀργείων, σοὶ δ' οὐ δέος ἔστ' ἀπολέσθαι·
οὐ γάρ τοι κραδίη μενεδήϊος οὐδὲ μαχήμων.» (Μ. 240-245)

Η αναγκαιότητα του πολέμου ωθεί τους άνδρες να εθιστούν στην ηρωική ζωή, η οποία δεν είναι τίποτε άλλο πέραν από ένα θεατρικό σκηνικό. Ο εθισμός στην ζωή αυτή προκύπτει χάρη στην δόξα που απολαμβάνει από τον θαυμασμό της κοινωνίας. Συνήθως το τέλος για έναν

¹⁶ Emily Vermeule, *Aspects of death in early greek art and poetry*, University of California Press, Λονδίνο 1979, σ. 87

πολεμιστή έρχεται όταν βρεθεί άοπλος μπροστά στον αντίπαλο του¹⁷. Το πρόβλημα, βεβαίως, γιγαντώνεται όταν όλο αυτό το σύνολο πράξεων επικροτείται ή ακόμη χειρότερα υποβοηθάται από τους θεούς, τότε ο πόλεμος μετατρέπεται σε απόλαυση.

Η παραπάνω κατάσταση μπορεί να αντιστραφεί είτε με μια ήττα, είτε με έναν θάνατο. Ο ηρωισμός δεν σταματά να κυριεύει τους άνδρες, απλώς οι ίδιοι αρχίζουν να νιώθουν τον κλοιό να στενεύει και η ιδέα του επικείμενου θανάτου τούς φοβίζει. Όλοι οι ήρωες ξυπνούν γνωρίζοντας ότι πιθανόν ζουν την τελευταία τους ημέρα, όμως δεν παύουν να μάχονται. Καταλήγουν εν τέλει με το συγκεκριμένο μοτίβο ζωής να προκαλούν στους εαυτούς τους ποικίλες μορφές βίας, αλλά και πάλι δεν σταματούν να μάχονται. Έτσι, χωρίς να το αντιληφθούν γίνονται σκλάβοι της ηρωικής ζωής¹⁸.

Οι σκηνές μάχης για τον Όμηρο φανερώνουν μια γοητεία, γι' αυτό το λόγο ο ποιητής επιλέγει να περιγράφει με παραστατικότητα τις σκηνές αυτές. Πιθανόν ένας σημερινός αναγνώστης των έργων του να εκφράσει μεγάλη αποστροφή για τις σκηνές μάχης, αλλά δεν πρέπει να παραβλέπουμε πως το έργο αποδιδόταν προφορικά και συνεπώς ο θεατής δεν είχε την δυνατότητα να απορροφηθεί αποκλειστικά σε αυτό το κομμάτι¹⁹. Η παραστατικότητα αντλείται μέσω της αντικειμενικότητας και της ψυχρότητας του Ομήρου τη στιγμή της αφήγησης των σκηνών μάχης.

Ο Όμηρος περιγράφει με γλαφυρό τρόπο τον θάνατο σε κάθε περίπτωση και επικεντρώνεται κυρίως στον αποχωρισμό της ψυχής από το σώμα. Η λέξη ψυχή αποτελεί ομηρική λέξη. Η ψυχή των θνητών μνημονεύεται μόνο τη στιγμή του θανάτου τους. Ο Όμηρος προβάλλει το γεγονός ότι η ψυχή του ανθρώπου χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο σχετίζεται με την αναπνοή και το δεύτερο με τον θυμό, που προκαλεί τον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου. Σύμφωνα με τον Michael Clarke, η ψυχή πέραν από την έννοια της αναπνοής ως ζωή, φέρει και την έννοια της κρύας αναπνοής, όταν η ψυχή του ήρωα φεύγει σαν την τελευταία αναπνοή από το νεκρό του σώμα. Το σώμα χάνει την δύναμη του όταν αποχωρίζεται την ψυχή, κατά κάποιο τρόπο μένει αδρανές.

«Κι ο Γλαύκος τότε, ο γιος του Ιππόλοχου, των Λυκιωτών ο ρήγας,
στον ώμο τον Ιφίνου πέτυχε μες στη σφαγή την άγρια,

¹⁷ Mary Mc Carthy and Simone Weil, "The Iliad, or the Poem of Force", *Chicago Review* Vol.18 No.2, (1965), σ. 7

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 19

¹⁹ Pearl Cleveland Wilson, "Battle Scenes in the "Iliad"", *The Classical Journal* Vol.47 No.7, (1952), σ. 369-370

του Δεξιού τον υγιό, στο γρήγορο το αμάξι του ως πηδούσε'
κι ευτύς σωριάστη από το αμάξι του κι ελύθη η δύναμη του. » (Η. 13-16)

« Κι άνοιξαν οι Λαπίθες πόλεμο κι άρχισαν να χτυπιούνται'
κι ο Πολυποίτης, ο λιοντόκαρδος γιος του Πειρίθου, τότε
το Δάμασο στο χαλκομάγουλο κοντάρεψε το κράνος·
κι ούτε και βάστηξε το χάλκινο το κράνος, μόνο η μύτη
πέρασε η χάλκινη και σύντριψε το κόκαλο, και λιώμα
του έγιναν τα μυαλά, κι ως χίμιζε, στο χώμα τον ξαπλώνει.» (Μ. 181-186)

Η έννοια της ψυχής χρησιμοποιείται και στην Οδύσσεια κυρίως ως ένδειξη ζωής²⁰. Ο Οδυσσεάς παρουσιάζεται να καταβάλλει αδιάκοπα προσπάθεια να κερδίσει την ψυχή του και τις ψυχές των συντρόφων του. Προφανώς, στην προκειμένη περίπτωση η ψυχή δεν ταυτίζεται με την κρύα αναπνοή του θανάτου, διότι είναι τελείως αντιφατική με το κύριο στόχο του ήρωα, τον *νόστο*. Εφόσον η ψυχή αποχωριστεί το σώμα, μεταβαίνει στον Άδη. Απαραίτητη προϋπόθεση για να εισέλθει η ψυχή στον Άδη συνιστά η ταφή του νεκρού σώματος. Σαφώς, πριν από την ταφή προηγείται ένα συγκεκριμένο τελετουργικό. Πρώτο βήμα αποτελεί το πλύσιμο και η προετοιμασία του νεκρού σώματος. Το θερμό λουτρό βοηθά στο να απομακρυνθούν από το νεκρό σώμα, το χώμα και το αίμα. Η περιποίηση του σώματος κατά αυτόν τον τρόπο χρησιμοποιείται και στην περίπτωση του Έκτορα:

«Στον αργαλειό εκαθόταν κι υφαίνε μες στο αψηλό της σπίτι
σκουτί διπλόφαρδο, ολοπόφυρο, μυριοξομπλιάζοντάς το'
κι είχε προστάξει τις ωριόμαλλες μέσα στο σπίτι βάγιες
τρανό να στήσουν για τον Έχτορα πα στη φωτιά λεβέτι,
να βρει γυρνώντας απ' τον πόλεμο ζεστό λουτρό να κάνει.
Και που να το 'ξερε η τρισάμοιρη, μακριά από τα λουτρά του
πολύ πως η Αθηνά τον έριξε με του Αχιλλέα τα χέρια!
Ξάφνου οι σκληριές στ' αφτιά της έφτασαν κι οι θρήνοι από τον πύργο'
χέρια και πόδια της παράλυσαν, της ξέφυγε η σαγίτα,
κι ευτύς μιλάει στις καλοπλέξουδες τις βάγιες της γυρνώντας;» (Χ.440-449)

Έπειτα το σώμα του νεκρού χρίζεται με λάδι και σκεπάζεται με ένα λευκό ύφασμα. Αμέσως μετά τοποθετείται στο κρεβάτι, το οποίο είναι αντίστοιχα στρωμένο με το ίδιο ύφασμα. Η διαδικασία αυτή κατέστη βασική ευθύνη των γυναικών, συμπεριλαμβανομένου και του

²⁰ Douglas Cairns, "Ψυχή, Θυμός, and Metaphor in Homer and Plato", *Etudes platoniciennes*, 11/ 2014, παρ. 14

θρήνου²¹. Το στάδιο που έπεται είναι η ταφή του νεκρού, η οποία συνήθως τελούνταν τη νύχτα²². Τέλος, η τελετή ολοκληρώνεται την αυγή, όπου πια η ψυχή έχει αποχωριστεί το νεκρό σώμα. Το γεγονός αυτό παρατηρείται και στην Χ ραψωδία κατά την κηδεία του Έκτορα²³:

«Κι η Αυγή σα φάνη η πουρνογέννητη και ροδοδαχτυλάτη,
τρογύρα απ' την πυρά εμαζώχτηκαν του ξακουσμένου Εχτόρου

ο κόσμος όλος· κι ως συνάχτηκαν κι όλοι μαζί βρέθηκαν,
πήραν και σβήσαν με φλογόμαυρο κρασί τη θράκα πρώτα
από μian άκρη ως άλλη, ως που 'φτασε της πυρκαγιάς η λύσσα'
μετά μάζεψαν τ' άσπρα κόκαλα τ' άδέρφια κι οι συντρόφοι
θρηνώντας, κι έτρεχαν τα κλάματα στα μαγουλά τους βρύση.» (Ω.790-795)

Παρότι κατά τον θάνατο η ψυχή και το σώμα φαινομενικά χωρίζονται, συνεχίζει να υπάρχει μια σύνδεση μεταξύ τους. Με αλλά λόγια η ψυχή και το σώμα αλληλεξαρτώνται, καθώς πολλές φορές η κατάσταση του νεκρού σώματος επηρεάζει και την ψυχή, παραδείγματος χάριν εάν το σώμα φέρει τραύματα, αυτά αποτυπώνονται και στην σκιά της μορφής της ψυχής²⁴. Η είσοδος της ψυχής στον Άδη νοείται ως το μέγιστο στάδιο αθανασίας που μπορούν να αγγίξουν οι θνητοί.

Σε αντίθεση με την ψυχρότητα του Ομήρου, το κυρίαρχο συναίσθημα της *Ιλιάδας* είναι η θλίψη που κατακλύζει όλους τους ήρωες. Φαινομενικά, όπως προανέφερα, ο Όμηρος δεν δείχνει κανένα συναίσθημα για τις σκηνές μάχης. Εντούτοις το λεξιλόγιο και οι περαιτέρω αναφορές που κάνει στις σκηνές αυτές υποδεικνύουν έμμεσα το συναίσθημα. Προκειμένου να μελετηθεί το λανθάνον συναίσθημα, πρέπει να ερευνήσουμε τον όρο *πάθος*. Το *πάθος* αφορά μια πράξη, η οποία μπορεί να προκαλέσει οίκτο, θλίψη ή τρυφερότητα, συναισθήματα έντονα στις σκηνές μάχης²⁵. Σε δεύτερη ανάγνωση του κειμένου, λοιπόν, ερχόμαστε αντιμέτωποι με την τρυφερότητα, την οποία εκφράζει ο ποιητής στις σκηνές αυτές. Ο Όμηρος επιπλέον δεν αφήνει τους ήρωες να πεθάνουν ανώνυμα, πάντα να προσφέρει κάποιες πληροφορίες για τον οποιονδήποτε θανόντα, με συχνή αναφορά στο όνομα του πατέρα του ή την καταγωγή του:

²¹ Emily Vermeule, *Aspects of death in early greek art and poetry*, University of California Press, Λονδίνο 1979, σ. 14-15

²² Στο ίδιο, σ. 18

²³ Στο ίδιο, σ. 21

²⁴ Στο ίδιο, σ. 49

²⁵ Eric Cullhed and Anezka Kuzmicova, "Dearness and death in the Iliad", *Cogent Arts & Humanities*, (2019), 2. Making sense of emotions

« δούπησεν δὲ πεσών, κατὰ δὲ σκότος ὅσσε κάλυπεν.
ὥς τὸ μὲν δοιοῖσι κασιγνήτοισι δαμέντε
βήτην εἰς Ἑρεβος Σαρπηδόνοιο ἐσθλοὶ ἐταῖροι
υἱὲς ἀκοντισταὶ Ἀμισωδάρου, ὅς ῥα Χίμαιραν
θρέψεν ἀμαιμακήτην πολέσιν κακὸν ἀνθρώποισιν.» (Π. 325-329)

Το *ἔλεος* αφορά κατὰ μια ἔννοια το συναίσθημα του οίκτου. Ωστόσο, η συγκεκριμένη λέξη δεν αποτελεί συνώνυμο της παράκλησης, διότι σύμφωνα με τον Samuel E. Bassett²⁶. Συνεπώς, το *ἔλεος* στον Όμηρο επιδέχεται ως ερμηνεία την βοήθεια που προσφέρει κάποιος, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του Ποσειδῶνα: «ἀλλά που αὐτὸν θυμὸς ἐποτρύνει καὶ ἀνώγει, τειρομένους δ' ἐπὶ νηυσὶν ἰδὼν ἐλέησεν Ἀχαιοὺς.» (Ο.43-44). Επιπρόσθετα, το *ἔλεος* συνδέεται και με το αἶσθημα του θυμοῦ: « τὸν δὲ ἰδὼν ἐλέησε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, δεινὰ δ' ὑπόδρα ἰδὼν Ἥρην πρὸς μῦθον ἔειπεν.» (Ο.12-13). Μόλαταυτα, το *ἔλεος* δεν αποτρέπει τον θάνατο, ὁμως πολλές φορές παρακινεῖ την εκδίκηση: « τὸν δὲ πεσόντ' ἐλέησεν ἀρηϊφίλος Λυκομήδης, στῆ δὲ μάλ' ἐγγὺς ἰὼν, καὶ ἀκόντισε δουρὶ φαεινῷ, καὶ βάλεν Ἰππασίδην Ἀπισάονα ποιμένα λαῶν ἦπαρ ὑπὸ πραπίδων, εἶθαρ δ' ὑπὸ γούνατ' ἔλυσεν,» (Ρ.346-349).

Ακόμη και η Ανδρομάχη αισθάνεται *ἔλεος* για αυτήν και το παιδί της, σε περίπτωση που Ἑκτορας χάσει την ζωή του. Η σκηνή αυτή τοποθετεῖται στην Ζ ραψωδία της *Ιλιάδας*, όπου ο Ἑκτορας εισέρχεται στον οἶκο και ψάχνει την Ανδρομάχη τη στιγμή που αυτή τρέχει στο πεδίο της μάχης να δει αν εἶναι καλά ο Ἑκτορας. Δημιουργεῖται ἔτσι και μια αντίθεση, η οποία αντικατοπτρίζει την ἔνωση των δύο ἀνθρώπων, καθὼς ο Ἑκτορας εισέρχεται στον γυναικεῖο χώρο (οἶκο) και η Ανδρομάχη στον ἀνδρικό (πεδίο μάχης)²⁷. Η Ανδρομάχη ἀντικρίζει τον Ἑκτορα δακρυσμένη ἀπὸ φόβο μη τον χάσει, λέγοντας του τα εξῆς λόγια:

«Ἀνδρομάχη δὲ οἱ ἄγχι παρίστατο δάκρυ χέουσα,
ἐν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ ἔπος τ' ἔφατ' ἐκ τ' ὀνόμαζε·
δαιμόνιε φθίσει σε τὸ σὸν μένος, οὐδ' ἐλεαίρεις
παῖδά τε νηπίαχον καὶ ἔμ' ἄμμορον, ἣ τάχα χήρη
σεῦ ἔσομαι· τάχα γάρ σε κατακτανέουσιν Ἀχαιοὶ» (Ζ. 405-409)

Στο ἔπος της *Ιλιάδας*, φυσικά, εκπροσωπεῖται και η ἀπώλεια του *ελέους* ἀπὸ τον Ἀχιλλέα, τον οποίο ἔχει τυφλώσει ο θυμὸς του για τον θάνατο του Πατρόκλου. Η ἀπώλεια του *ελέους* γίνεται ξεκάθαρη τη στιγμή που ο Ἀχιλλέας σκυλεύει το νεκρὸ σῶμα του Ἑκτορα. Το μῖσος του αὐτό

²⁶ Pearl Cleveland Wilson, "Battle Scenes in the "Iliad"", *The Classical Journal* Vol.47 No.7, (1952), σ. 271

²⁷ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 2

κατευνάζεται μέσα από την φιλότιτα του προς το πρόσωπο του Πριάμου και σε αυτόν δείχνει έλεος σαν να ήταν ο πατέρας του²⁸.

²⁸ Eric Cullhed and Anezka Kuzmicova, “Dearness and death in the Iliad”, *Cogent Arts & Humanities*, (2019), 3. Sadness compassion and tenderness

Ο θάνατος ως θέαμα

Ο πόλεμος ασχέτως από το πότε και πού τοποθετείται αποτελεί μια βίαιη κατάσταση, η οποία δεν γνωρίζει όρια, δεν ξεχωρίζει κοινωνικές τάξεις, απλώς χτυπά ανελέητα όλους τους ανθρώπους. Κάθε άνθρωπος που είναι παρών σε κάποιον πόλεμο εξιστορεί τις στιγμές αυτές με διαφορετικό τρόπο από τους υπόλοιπους που συμμετέχουν σε αυτόν. Το γεγονός αυτό παρέχει στους ιστορικούς μια σφαιρική άποψη για την συγκεκριμένη κατάσταση. Ο πόλεμος αποτελεί κεντρικό θέμα και απασχολεί την λογοτεχνία και την τέχνη από την αρχαιότητα έως την σύγχρονη εποχή²⁹. Στον Όμηρο ο αναγνώστης παρακολουθεί τα γεγονότα μέσα από τα μάτια του, παρέχοντας του έτσι μια σχεδόν θεϊκή ματιά στο κείμενο αλλά και την δυνατότητα να κινείται σε όλα τα θέατρα του πολέμου.

Το θέαμα στον Όμηρο συνδέεται με τον θάνατο στο πεδίο της μάχης. Το φαντασμαγορικό του θανάτου είναι αυτό που τέρπει το κοινό της εποχής, δηλαδή τους πλούσιους βασιλείς που καλούσαν στο ανάκτορο τους τον αιχμό για να τους εξιστορήσει ηρωικά γεγονότα, τα οποία αποτελούσαν κομμάτι της καθημερινότητας εκείνη την εποχή, καθώς πρόκειται για μια πολεμική κοινωνία. Στην σύγχρονη εποχή αυτό το είδος ευχαρίστησης μπορεί να φαντάζει περίεργο και ξένο, όμως δεν απέχουμε εξ ολοκλήρου από αυτό. Η απόφαση που πάρθηκε στη δίκη της Νυρεμβέργης το 1946, σύμφωνα με την οποία 10 ηγετικά μέλη του Εθνικοσοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού Κόμματος καταδικάστηκαν σε θάνατο με απαγχονισμό, ήταν μια απόφαση που προκάλεσε ένα αίσθημα ατέρμονης χαράς και ευχαρίστησης σε παγκόσμιο επίπεδο. Φυσικά, το αίσθημα αυτό προκλήθηκε για τους σωστούς λόγους, καθώς οι άνθρωποι αυτοί είχαν διαπράξει εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Συνεπώς, ο θάνατος είναι μια κατάσταση που ανέκαθεν δημιουργούσε ευχαρίστηση ακόμη και στο σήμερα, εφόσον πλαισιώνεται από τους νόμους δικαίου κάθε χώρας και πολιτείας.

Στην *Ιλιάδα* το θέαμα δεν περιορίζεται μόνο στην μάχη και τον θάνατο. Πάνω από το σώμα του νεκρού λαμβάνει χώρα και μια δεύτερη μάχη ανάμεσα στην οικογένεια του νεκρού και τον δολοφόνο του, σχετικά με το ποιος θα πάρει το σώμα. Σχεδόν σε όλους του θανάτους το γενικό πλαίσιο παραμένει ίδιο, το σώμα του νεκρού το κακομεταχειρίζεται ο δολοφόνος του και η γυναίκα του νεκρού θρηνεί μαζί με την οικογένεια του. Με λίγα λόγια παρακαλούν για να πάρουν το σώμα του και αφού το πάρουν προχωρούν στον θρήνο και την ταφή. Γενικότερα,

²⁹ Christopher Matthew, "War as Spectacle: Ancient and Modern Perspectives on the Display of Armed Conflict:" (Review), *Bloomsbury classical studies*, Preview

στην *Ιλιάδα* ο ρόλος της οικογένειας του ήρωα είναι να θρηνήσει τον νεκρό, σε αυτό οφείλεται η παρουσία της στο ποίημα³⁰.

³⁰ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 138

1. Ο θάνατος του Έκτορα ως θέαμα

Η πιο εκτενής περιγραφή θανάτου, αλλά και η πιο σημαντική, είναι αυτή του Έκτορα. Ο Όμηρος δίνει στον Έκτορα κεντρικό ρόλο στο έπος προκειμένου να φωτίσει την προσωπικότητα του Αχιλλέα. Είναι εκείνος που βαδίζει σε μονομαχία με τον Αχιλλέα γνωρίζοντας εκ προοιμίου ότι θα πεθάνει: «Εγώ μην πάω παρακαλώντας τον, κι αυτός σπλαχνία δε νιώσει κι ουδέ με σεβαστεί, ξάρματωτο μονάχα με ξεκάνει σα μια γυναίκα, όπως θα βρίσκομαι, με δίχως τ'αρματά μου» (Χ.123-125). Προπαρασκευαστική για την τελική μονομαχία Αχιλλέα-Έκτορα, συνιστά η μονομαχία Έκτορα και Αίαντα. Η μονομαχία μεταξύ των δύο ξεκινά στην Η ραψωδία της *Ιλιάδας* και σταματάει απότομα μετά από την παρέμβαση του Απόλλωνα: «Ετρέκλισε και ανάσκελα ξαπλώθηκε από κάτωεις την ασπίδα. Κι έξαφνα τον όρθωσεν ο Φοίβος.» (Η. 271-272). Έχει ήδη προηγηθεί και η μονομαχία Μενελάου και Πάρι, όπου πάλι ούτε αυτή έδωσε το τέλος του Τρωικού πολέμου. Κατά τη γνώμη μου, οι μονομαχίες Μενελάου-Πάρι και Έκτορα-Αίαντα, καθώς και όσες ακόμα έπονται, χρησιμοποιούνται καθαρά για ποιητικούς σκοπούς και εντείνουν την αγωνία του αναγνώστη/ακροατή. Επίσης, προσδίδουν μεγάλο κύρος στην τελική μονομαχία Αχιλλέα- Έκτορα.

Με βάση το σχέδιο του Δία, ο Έκτορας ήταν μοιραίο να πεθάνει από την αρχή. Το κλέος του Αχιλλέα έρχεται με τον θάνατο του Έκτορα³¹. Πρόκειται για μια περίπλοκη μάχη, στην οποία κυριαρχεί ο δόλος με την συγκατάβαση των θεών. Μπορούμε να εικάσουμε ότι η μοιραία κατάληξη του Έκτορα είναι πολυπαραγοντική, καθώς ο θάνατός του είναι αποτέλεσμα της δικής του μοίρας, όσο και αυτής του Αχιλλέα, των θεϊκών ενεργειών, της μοίρας και του σχεδίου των θεών. Η επισφράγιση της κατάληξης του επέρχεται με την παρουσία της θεάς Αθηνάς στη σκηνή της μονομαχίας, ο Έκτορας δεν έχει καμία ελπίδα να σωθεί³².

Η μάχη του Έκτορα για νίκη, καθώς είναι εξαρχής καταδικασμένη, μετατρέπεται από ένα θέαμα αγωνίας σε ένα θέαμα ικανοποίησης του κλέους του Αχιλλέα. Η θεά Αθηνά βοηθά τον Αχιλλέα στην μάχη με τον Έκτορα. Στην πραγματικότητα, το κοινό του ποιήματος, από θεατρική άποψη δεν βλέπει καμία παρέμβαση, όπως και στον θάνατο του Πατρόκλου. Μολαταύτα πρόκειται για θεϊκή συνωμοσία με εκτελεστικό όργανο τον Αχιλλέα. Ο Έκτορας

³¹ Antony T. Edwards, "Aristos Achaion": Heroic Death and Dramatic Structure in the "Iliad", *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* Vol.17 No.2 (1984), σ. 72-73

³² Pietro Pucci, "Divine Protagonists in the Iliad: Hector's Death in Book 22", *Yearbook of Ancient Greek Epic Online*, Vol.1 (2017), σ. 189

τη στιγμή που αντικρύζει τον Αχιλλέα δειλιάζει και ξεκινά να τρέχει γύρω από τα τείχη (ραψωδία X):

« Τέτοια λογιάζοντας τον πρόσμενε, κι ήρθε ο Αχιλλέας σιμά του
ο κρανοσείστης, πολεμόχαρος θαρρείς πως ήταν Άρης,
το πηλιορίτικο το φράζο του το τρομερό κουνώντας
στον ώμο το δεξιό; κι ο μπρούντζος του στραφτάλιζε τρογύρα
σαν τη φωτιά που λαμπαδιάζεται για ως ήλιος που προβάλλνει.
Τον είδεν ο Έκτορας και τρώμαξε, δε βάστηξε να μείνει,
κι αφήνοντας τις πόρτες πίσω του πήρε γοργά να τρέχει.
Τότε ο Αχιλλέας χιμάει ξοπίσω του με φτερωμένα πόδια,
καθώς γεράκι, απ' τα πετούμενα το πιο γοργό, που πέφτει
σε περισσότερα πάνω ολότρεμη πα στα βουνά με φόρα,
κι ως φεύγει αυτή μπροστά, στρηνιάζοντας την παίρνει του κυνηγού,
χιμώντας κάθε τόσο πίσω της, στα νύχια του ως να πέσει·
όμοια κι αυτός λυσσώντας χύνουνταν στον Έκτορα, κι εκείνος
κάτω απ' των Τρωών το τείχος έφευγε με γρήγορα ποδάρια.
Τη βίγλα και την ανεμόδαρτην αγριοσυκιά πέρασαν,
κι όζω απ' τα τείχη πέρα ερίχτηκαν στη δημοσιά και τρέχαν.» (X.131-147)

Όχημα για την επιστροφή του στην μάχη αποτελεί ο πειστικός λόγος της θεάς Αθηνάς, η οποία παίρνοντας την μορφή του Δηίφοβου τον ενθαρρύνει, λέγοντας ότι θα μείνει στο πλάι του να αντιμετωπίσουν από κοινού τον Αχιλλέα. Ο Έκτορας πλέον επιστρέφει στη μονομαχία. Ο Αχιλλέας πετά τη λόγχη του και δεν πετυχαίνει τον Έκτορα και η Αθηνά του την επιστρέφει. Ο Έκτορας πετά την τελευταία του λόγχη και χτυπά την ασπίδα του Αχιλλέα. Την κρίσιμη εκείνη στιγμή στρέφεται στον αδερφό του τον Δηίφοβο ζητώντας του μια ακόμα λόγχη. Συνειδητοποιεί όμως πως ουδέποτε του παρέστεκε ο αδερφός του, ο οποίος παρακολουθούσε την μονομαχία του από τα τείχη, αλλά κάποιος θεός του έστησε την παγίδα θανάτου. Καταλαβαίνει με πίκρα πως ήρθε η ώρα του θανάτου του, μία ώρα ορισμένη από τον Δία που μέχρι πριν ήταν προστάτης του αλλά τώρα μέσω του Αχιλλέα γίνεται ο δήμιος του³³.

Η θεά Αθηνά είναι ο τελετουργικός ανταγωνιστής του Έκτορα, έχοντας ως εκτελεστικό όργανο τον Αχιλλέα³⁴. Ο όρος τελετουργικός ανταγωνιστής χρησιμοποιείται, όταν ένας θνητός

³³ Στο ίδιο, σ. 191

³⁴ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 195

ήρωας παρουσιάζει κοινά στοιχεία με έναν θεό και κατά συνέπεια τον ανταγωνίζεται. Η Αθηνά όχι μόνο παρεμβαίνει στην μονομαχία του Έκτορα με τον Αχιλλέα, αλλά τονίζει πως νικητές θα βγουν αυτή και ο Αχιλλέας, ταυτίζεται δηλαδή με τις επιδιώξεις και την επιθυμία του Αχιλλέα και συγκροτεί μαζί του κοινό μέτωπο απέναντι στον Έκτορα. Αντίστοιχα, ο τελετουργικός ανταγωνιστής του Απόλλωνα είναι ο Αχιλλέας, ο οποίος όμως δεν κάνει την εμφάνιση του στην μονομαχία, αλλά αργότερα προστατεύοντας το σώμα του Έκτορα από την σύληση που επιχειρεί ο Αχιλλέας³⁵.

Οι θεοί στην *Ιλιάδα* είναι ανταγωνιστικοί και χάρη στον έντονο ανταγωνιστικό τους χαρακτήρα μπορούμε να κάνουμε λόγο για το φαινόμενο του θεϊκού φθόνου. Ο φθόνος αποτελεί ένα συναίσθημα, το οποίο είναι κυρίαρχο και δεν αλλοιώνεται μέσα στο χωροχρόνο της ιστορίας. Ως φθόνος ορίζεται η συνεχής σύγκριση ενός ατόμου απέναντι σε κάποιο άλλο με το οποίο παρουσιάζουν κάποια κοινά στοιχεία. Φαίνεται ότι ο φθόνος συνιστά ένα διαχρονικό συναίσθημα που λειτουργεί ενίοτε σε δύο διαστάσεις. Στην πρώτη διάσταση αυτός που φθονεί επιδιώκει να ανταγωνίζεται αδιάλειπτα το άτομο που φθονεί. Στην δεύτερη διάσταση αυτός που φθονεί προσεγγίζει τον ανταγωνισμό με “αθέμιτα” μέσα. Η δεύτερη διάσταση του φθόνου χρησιμοποιείται από τους θεούς της *Ιλιάδας* και ως “αθέμιτο” μέσο ορίζεται ο θάνατος³⁶. Οι θεοί δεν μπορούν να δεχτούν ότι ένας θνητός μπορεί να κινείται στα ίδια όρια με αυτούς. Όταν ένας θνητός πάει να ξεπεράσει τα όρια της θνητότητας του και να επέλθει σε θεϊκά όρια είναι καταδικασμένος να πεθάνει. Κανένας άνθρωπος δεν μπορεί σε κανέναν βαθμό να είναι ανώτερος από αυτό που η φύση του επιβάλλει³⁷. Ο φθόνος της Αθηνάς αποτελεί την αιτία να καταστεί η θεά τελετουργικός ανταγωνιστής του Έκτορα και ως εκ τούτου να τον οδηγήσει στον θάνατο.

Το ερώτημα που τίθεται τώρα είναι: Ποιο κοινό γνώρισμα αντικατοπτρίζεται στον Έκτορα και την Αθηνά; Η απάντηση βρίσκεται στον χαρακτηρισμό που αποδίδεται στον Έκτορα, “ίσος με τον Δία στην φρόνηση” : «Έκτορ υιέ Πριάμοιο Διὶ μῆτιν ἀτάλαντε ἧ ῥά νύ μοί τι πίθοιο, κασίγνητος δέ τοί εἰμι» (Η.47-48). Επιπλέον, με βάση τα λόγια του Αγαμέμνονα, κανένας άλλος Τρώας δεν εκτέλεσε τόσες νικητήριες πράξεις εναντίον των Αχαιών. Επομένως, η λειτουργικότητα του Έκτορα έρχεται πολύ κοντά σε αυτή της Αθηνάς, καθώς σύμφωνα με την ποιητική παράδοση η θεά είναι κόρη του Δία και της Μήτιδος. Στα κοινά στοιχεία του Έκτορα

³⁵ Στο ίδιο, σ. 92

³⁶ Mara Michelle Katter, *Emotions in Politics: Envy, Jealousy, and Rylership in Archaic and Classical Greece*, University of Michigan, Μίσιγκαν 2018, σ. 24

³⁷ Στο ίδιο, σ. 55

και της Αθηνάς προστίθεται και το αίσθημα της προστασίας, καθώς από την μια πλευρά ο Έκτορας φροντίζει για την προστασία της Τροίας και από την άλλη πλευρά η θεά Αθηνά είναι η προστάτιδα της Ακρόπολης³⁸.

Η πλοκή του έπους παρουσιάζει τον τελετουργικό ανταγωνισμό με μια μορφή, όπου ο θεός προκαλεί τον θάνατο του ήρωα. Οι Τρώες δεν μπορούν να λατρεύουν τον Έκτορα ως προστάτη τους με κάποιον τρόπο, ο οποίος θα συμπληρώνει και τη λατρεία τους για την Αθηνά. Άρα δεν μπορούν να τη λατρεύουν εξαιτίας του θεμελιώδους ανταγωνισμού που υπάρχει αναμεσά της με τον Έκτορα. Η θεά Αθηνά αντιπαθεί τον Έκτορα και η αντιπάθεια της μετατοπίζεται και στους Τρώες και έτσι χωρίζονται τα δύο στρατόπεδα με κύριους ηγέτες θεούς, Αθηνά-Αχαιοί και Απόλλωνας-Τρώες³⁹.

Συνεπώς, ο τελετουργικός ανταγωνισμός της θεάς Αθηνάς, η μοίρα του Έκτορα και η μοίρα του Αχιλλέα συνθέτουν ένα σκηνικό θεάματος για τους θεατές της μονομαχίας, για τους ακροατές του Ομήρου αλλά και για τους πλέον αναγνώστες του. Όταν χρησιμοποιούμε τον όρο θέαμα έχουμε υπόψιν μας ότι στην ομηρική εποχή δεν είχε εννοιολογηθεί. Παρ' όλα αυτά όμως ο ποιητής χρησιμοποιεί ρηματικούς τύπους, οι οποίοι φανερώνουν την θέαση μέσω της όρασης, π.χ. *ὄψομαι, ὁράω*, *εἶδον* κλπ.⁴⁰ Το γενικό θέαμα που παρέχει η *Ιλιάδα* είναι ο αγώνας για την κατάκτηση του *κλέους* και ο πόλεμος της Τροίας. Στο ποίημα χρησιμοποιείται κυρίως τρίτο πρόσωπο, ωστόσο έχουμε και άμεσο λόγο, ειδικότερα όμως και όσον αφορά τις μάχες υπάρχει τριτοπρόσωπη αφήγηση. Το παράδοξο σε αυτή την περίπτωση είναι ότι στο θέατρο ο θεατής βλέπει και συνεπώς δεν χρειάζεται η αφήγηση σε τρίτο πρόσωπο. Παρ' όλα αυτά στον Όμηρο εν ολίγοις βλέπουμε ένα θέαμα μέσα από άλλα μάτια⁴¹. Ο Όμηρος είναι ουσιαστικά ο πρώτος θεατής, αυτός βλέπει το θέαμα και μας το μεταφέρει.

Ο θάνατος του Έκτορα χαρακτηρίζεται ως θέαμα, διότι πληροί όλες τις προϋποθέσεις ενός θεατρικού σκηνικού. Εξαρχής ο θάνατος του αναγγέλλεται από τον υπέρτατο θεό, τον Δία (τοῦ δὲ χολωσάμενος κτενεῖ Ἑκτορα δῖος Ἀχιλλεύς./ O.68). Η απόφαση του Δία για τον θάνατο του Έκτορα οφείλεται στο γεγονός ότι η πτώση της Τροίας ήταν προδιαγεγραμμένη και ο προστάτης της, δηλαδή ο Έκτορας, έπρεπε να αφανιστεί. Μαζί με την Τροία “πέφτει” και ο

³⁸ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 196-198

³⁹ Στο ίδιο, σ. 200

⁴⁰ Françoise Letoublon, “War as a spectacle in the Iliad”, *Gaze, Vision and Visuality in ancient Greek Literature: Concepts, Contexts and Reception* eds Alexandros Kampakoglou and Anna Novokhatko, Βερολίνο/ Βοστώνη, De Gruyter, Trends in Classics Suppl. 54, (2018), σ. 2

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 3-4

προστάτης της⁴². Επιπλέον, υπάρχουν θεατές, δηλαδή η οικογένεια του Έκτορα μαζί με άλλους Τρώες στα τείχη. Ακόμη, εμφανίζεται ο απο-μηχανής θεός, η Αθηνά, η οποία σε αντίθεση με την τραγωδία δεν προσφέρει ανακούφιση στον ήρωα, αλλά λύνει την πλοκή. Η τραγικότητα της σκηνής επιτείνεται με την τοποθέτηση του Πριάμου ανάμεσα στους θεατές, καθώς γίνεται το μοιραίο πρόσωπο που θα δει τον αγαπημένο του γιό να οδηγείται στον θάνατο. Επιπλέον, υφίσταται στη σκηνή η λεγόμενη τραγική ειρωνεία, καθώς η θεά Αθηνά παίρνει την μορφή του Δηίφοβου δίνοντας την εντύπωση στον Έκτορα πως θα τον βοηθήσει, όμως στην πραγματικότητα είναι εκεί για να τον σκοτώσει.

Ο Έκτορας θα λέγαμε ότι είναι ένας τραγικός ήρωας πριν από την εμφάνιση της τραγωδίας. Η τραγική ειρωνεία δεν εμφανίζεται μόνο στο τέλος του Έκτορα αλλά απαντά ήδη στην Ηρακλεια της *Ιλιάδας*, όπου στους στίχους 87-91 ο Έκτορας καυχείται για μία υποτιθέμενη μελλοντική νίκη του έναντι σε κάποιον Αχαιό:

« καί ποτέ τις εἶπησι καὶ ὀψιγόνων ἀνθρώπων

νηὶ πολυκλήϊδι πλέων ἐπὶ οἶνοπα πόντον·

ἀνδρὸς μὲν τόδε σῆμα πάλαι κατατεθνηῶτος,

ὄν ποτ' ἀριστεύοντα κατέκτανε φαίδιμος Ἴκτωρ.

ὥς ποτέ τις ἐρέει· τὸ δ' ἐμὸν κλέος οὔ ποτ' ὀλεῖται.»

« Κι ελιάς θα πει από τους μελλούμενους θνητούς, ως ταξιδεύει

με το πολύσκαρμο καράβι του στο πέλαο το κρασάτο:

„Κάποιος στο μνήμα τούτο κοιτάται καιρούς και χρόνια τώρα,

που ο μέγας Έκτορας τον σκότωσε, κι ας ήταν παλικάρι."

Αυτά θα πει κανείς, κι αθάνατο θα μείνει τ' όνομα μου.» (Η. 87-91)

Δημιουργεί ουσιαστικά μια μονομαχία για όποιον θαρραλέο Αχαιό την αποδεχθεί. Ο Έκτορας επισημαίνει πως η νίκη αυτή θα αποτελεί μέρος του κλέους του, καθώς οι άνθρωποι του μέλλοντος θα βλέπουν τον τάφο του ηττημένου εχθρού του και θα αναζητούν την ιστορία του. Το γεγονός αυτό θα τους οδηγήσει στο όνομα του Έκτορα, ο οποίος σκότωσε έναν άνδρα που έδειξε ανδρεία στην μάχη (*αριστεία*). Όλως παραδόξως, η παράδοση αποδίδει έναν παρόμοιο τάφο στον Αχιλλέα, ορατό από κάποιο σημείο του Ελλήσποντου⁴³. Η ειρωνεία όμως βρίσκεται στο ότι ο Έκτορας θα σκοτωθεί από τον Αχιλλέα. Το όνομα του Έκτορα αποτελεί και το κλέος

⁴² Pietro Pucci, "Divine Protagonists in the Iliad: Hector's Death in Book 22", *Yearbook of Ancient Greek Epic Online*, Vol.1 (2017), σ. 181

⁴³ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 48

του Αχιλλέα, αλλά και η νίκη του Αχιλλέα αποτελεί το κλέος για τον Έκτορα. Ο Έκτορας είναι ο πρώτος ηττημένος ήρωας που υμνείται.

Πέρα από την τραγική ειρωνεία, η σκηνή της μονομαχίας γίνεται ένα σκληρό θέαμα εξαιτίας του θυμού του Αχιλλέα. Ο θυμός του Αχιλλέα τον οδηγεί σε ακραίες καταστάσεις, προβάλλοντας την χειρότερη πλευρά του. Ξυπνά ακόμη και ο κανιβαλισμός μέσα του⁴⁴. Ο Αχιλλέας είναι τόσο θυμωμένος που θέλει να κόψει κομμάτια την σάρκα του Έκτορα, προς στιγμήν όμως σκέφτεται κάτι πιο υποτιμητικό, ισχυρίζεται ότι θα αφήσει τα σκυλιά να φάνε την σάρκα του:

« μή με κύον γούνων γουνάζεο μὴ δὲ τοκήων·
αἶ γάρ πως αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνήη
ῶμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἔδμεναι, οἷα ἔοργας,
ὥς οὐκ ἔσθ' ὅς σῆς γε κύνας κεφαλῆς ἀπαλάλκοι,
οὐδ' εἴ κεν δεκάκις τε καὶ εἰκοσινήριτ' ἄποινα

στήσωσ' ἐνθάδ' ἄγοντες, ὑπόσχονται δὲ καὶ ἄλλα,
οὐδ' εἴ κέν σ' αὐτὸν χρυσῷ ἐρύσασθαι ἀνώγοι
Δαρδανίδης Πρίαμος· οὐδ' ὥς σέ γε πότνια μήτηρ
ἐνθεμένη λεχέεσσι γοήσεται ὄν τέκεν αὐτή,
ἀλλὰ κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατὰ πάντα δάσσονται.»

«« Μη με ξορκίζεις για στα νιάτα μου, για στους γονιούς μου, σκύλε!
τι όσο με σπρώχνει εμένα η λύσσα μου κι η μάνητα μου, ατός μου,
να κόψω, ωμές να φάω τις σάρκες σου, γι' αυτά που μου 'χεις κάνει,
τόσο είναι αλήθεια απ' το κεφάλι σου πως δε θα διώξει ουτ' ένας
τους σκύλους, κι αν ακόμα μου 'φερναν εδώ την ξαγορά σου

δέκα φορές πιο πλήθια κι είκοσι, καί να μου τάζαν κι άλλα'
κι ουδέ κι αν μου 'λεε ν' αντιζύγιαζεν ο Πρίαμος το κορμί σου
με μάλαμα, και πάλε η μάνα σου που σ' έχει γεννημένα
δε θα σε βάλει απά στο στρώμα σου να σε μοιρολογήσει,
μονάχα εσένα οι σκύλοι αλάκερο κι οι αγιούπες θα σε φάνε!» (X. 345-354)

Το ζητούμενο για τον Αχιλλέα είναι ο απόλυτος εκμηδενισμός του αντιπάλου του⁴⁵. Η ηρωική ηθική επιβάλλει την καύχηση και τον χλευασμό του ήρωα ενάντια στον αντίπαλό του, γιατί με

⁴⁴ Emily Vermeule, *Aspects of death in early greek art and poetry*, University of California Press, Λονδίνο 1979, σ. 94

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 101

αυτόν τον τρόπο ισχυροποιείται η θέση του νικητή⁴⁶. Ο Αχιλλέας μετά την νίκη του ενάντια στον Έκτορα, σκυλεύει το σώμα του Έκτορα δένοντας το πίσω από το άρμα του και σέρνοντας το. Ο Αχιλλέας καθίσταται αγρίμι μέσα από τις ενέργειες του, καθώς αυτές αντιβαίνουν τους ηθικούς κανόνες της κοινωνίας⁴⁷. Η άρνηση του να παραδώσει το σώμα του Έκτορα στην οικογένεια του για να του αποδοθούν οι ταφικές τιμές, είναι απόρροια της θλίψης και της οργής του από τον θάνατο του Πατρόκλου⁴⁸. Μία οργή που θα την κατευνάσει η ιδιότητα του πατέρα, που φέρει ο Πρίαμος.

Ο Αχιλλέας επιστρέφει στην κοινωνία των ανθρώπων μόνο όταν παραδίδει το σώμα του Έκτορα για να ταφεί και δίνει μια περίοδο ανακωχής στους Τρώες, έτσι ώστε να θρηνήσουν γι' αυτή τη μεγάλη απώλεια του προστάτη τους. Τη στιγμή που ο Έκτορας πεθαίνει, ολόκληρη η Τροία θρηνεί και ο θάνατος αυτός προμηνύει και την καταστροφή της πόλης⁴⁹. Ο θεατρικός του θάνατος συμπληρώνεται και από τη θεατρικότητα των θρήνων της μητέρας του, της γυναίκας του και της Ελένης. Τη στιγμή που το νεκρό σώμα του Έκτορα μπαίνει μέσα στα τείχη της Τροίας, η Ανδρομάχη, η Ελένη και η Εκάβη, ξεκινούν το τελετουργικό του θρήνου⁵⁰.

Πρωταγωνιστικό ρόλο στο τελετουργικό του θρήνου αναλαμβάνει η Εκάβη, καθώς είναι η βασίλισσα της Τροίας και συνάμα η μητέρα του νεκρού Έκτορα⁵¹:

«Έκτορ ἐμῷ θυμῷ πάντων πολὺν φίλτατε παίδων,
ἧ μὲν μοι ζωὸς περ ἐὼν φίλος ἦσθα θεοῖσιν·

οἱ δ' ἄρα σεῦ κήδοντο καὶ ἐν θανάτιό περ αἴσῃ.
ἄλλους μὲν γὰρ παῖδας ἐμοὺς πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεὺς
πέρνασχε' ὄν τιν' ἔλεσκε πέρην ἄλως ἀτρυγέτιοι,
ἐς Σάμον ἔς τ' Ἴμβρον καὶ Λῆμνον ἀμιχθαλόεσσαν·» (Ω. 745-754)

Ο θρήνος ακολουθείται με τα λόγια της Ανδρομάχης, η οποία με την ιδιότητα της πριγκίπισσας της Τροίας και γυναίκας του Έκτορα καταλαμβάνει επίσης σημαντικό ρόλο στον θρήνο. Η Ανδρομάχη θρηνεί γιατί πέθανε ο άνδρας της και πλέον έχει μείνει μόνη της με τον

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 105

⁴⁷ Seth L. Schein, *The Mortal Hero: An Introduction to Homer's Iliad*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1984, σ. 186

⁴⁸ Pietro Pucci, "Divine Protagonists in the Iliad: Hector's Death in Book 22", *Yearbook of Ancient Greek Epic Online*, Vol.1 (2017), σ. 196

⁴⁹ Seth L. Schein, *The Mortal Hero: An Introduction to Homer's Iliad*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1984, σ. 168

⁵⁰ Ahida E. Pilarski, *Female Lamentation in the Iliad*, University of Chicago, Σικάγο 2006, σ. 16

⁵¹ Στο ίδιο, σ. 17

μικρό της γιό⁵². Στον θρήνο της Ανδρομάχης παρουσιάζονται όλα τα θετικά χαρακτηριστικά που συγκέντρωνε στο πρόσωπο του ο Έκτορας. Ήταν ένας άνδρας που φρόντιζε γενικότερα τις γυναίκες και τα παιδιά, «ρύσκει, ἔχει δ' ἀλόχους κεδνὰ καὶ νήπια τέκνα» (Ω.730), όπως φρόντιζε για την δική του οικογένεια. Ωστόσο, τονίζεται ότι ο Έκτορας στην μάχη δεν ήταν τόσο φιλεύσπλαχνος «οὐ γὰρ μεΐλιχος ἔσκε πατὴρ τεδὸς ἐν δαΐ λυγρῇ» (Ω.739). Η Ανδρομάχη θρηνεί για τον Έκτορα αλλά παράλληλα θρηνεί και για το μέλλον του γιού της. Η ίδια εκφράζει τους φόβους της, καθώς πιστεύει ότι το παιδί της θα κακοπάθει εξαιτίας των πράξεων του πατέρα του:

«αἶ δὴ τοι τάχα νηυσὶν ὀχήσονται γλαφυρῆσι,
καὶ μὲν ἐγὼ μετὰ τῆσι· σὺ δ' αὖ τέκος ἢ ἐμοὶ αὐτῇ
ἔψει, ἔνθά κεν ἔργα ἀεικέα ἐργάζοιο
ἀθλεύων πρὸ ἄνακτος ἀμειλίχου, ἢ τις Ἀχαιῶν
ρίψει χειρὸς ἐλὼν ἀπὸ πύργου λυγρὸν ὄλεθρον
χωόμενος, ὃ δὴ πού ἀδελφεὸν ἔκτανεν Ἴκτωρ» (Ω. 731-736)

Ο θρήνος της Ελένης είναι ο τελευταίος γυναικείος θρήνος στην *Ιλιάδα*. Η Ελένη θρηνεί ως σύζυγος του Πάρι και ως αδελφή του Έκτορα. Ο θρήνος της περιγράφεται τόσο έντονος που στο τέλος του θρήνου το ποίημα πληροφορεί ότι οι άνθρωποι έκλαιγαν από την φωνή της: «ὥς ἔφατο κλαίουσα, ἐπὶ δ' ἔστενε δῆμος ἀπείρων.» (Ω.778). Δεν προσδιορίζεται η ταυτότητα των ανθρώπων αυτών, πιθανόν πρόκειται για δύο ή τρεις κοπέλες, οι οποίες περιστοίχιζαν την Ελένη στο τελετουργικό του θρήνου⁵³.

«ὥς ἔφατο κλαίουσα, γόον δ' ἀλίσστον ὄρινε.
τῆσι δ' ἔπειθ' Ἑλένη τριτάτη ἐξῆρχε γόοιο·
Ἴκτωρ ἐμῷ θυμῷ δαέρων πολὺ φίλτατε πάντων,
ἢ μὲν μοι πόσις ἐστὶν Ἀλέξανδρος θεοειδής,
ὅς μ' ἄγαγε Τροίηνδ'· ὥς πρὶν ὄφελλον ὀλέσθαι.» (Ω. 760-765)

Η θεατρικότητα του θανάτου του Έκτορα ολοκληρώνεται με την ανάλογη θεατρικότητα του θρήνου. Ο Έκτορας πάνω από όλα ήταν αγαπητός από την ίδια του την πόλη. Ήταν ο αγαπημένος γιος του βασιλιά της Τροίας, ο οποίος στεκόταν πλάι στον πατέρα του. Το γεγονός αυτό αποτελεί και την διαφοροποίηση του από τον Αχιλλέα που αρνήθηκε τον πατέρα του,

⁵² Στο ίδιο, σ. 20

⁵³ Στο ίδιο, σ. 22

προκειμένου να κερδίσει μεγαλύτερη τιμή. Ο Έκτορας, όμως πολεμά για να κερδίσει την μεγαλύτερη τιμή για τον πατέρα του και την πόλη του. Οι Τρώες τον τιμούσαν σαν επίγειο θεό και αντίθετα μισούν τον αδερφό του Πάρι. Ο Έκτορας, αν και απλός θνητός είναι προικισμένος με πολλές αρετές, βαδίζει στη μονομαχία με τον Αχιλλέα γνωρίζοντας εκ προοιμίου ότι θα πεθάνει. Τέλος, ο Έκτορας αξιώνεται μόνο στα πλαίσια της θνητότητας.

2. Ο θάνατος του Πατρόκλου ως θέαμα

Με αυτή τη σκηνή ξεκινά η αντίστροφη μέτρηση για τον θάνατο του Πατρόκλου:

«δὸς δέ μοι ὥμοιιν τὰ σὰ τεύχεα θωρηχθῆναι,
αἶ κ' ἐμὲ σοὶ ἴσκοντες ἀπόσχωνται πολέμοιο
Τρῶες, ἀναπνεύσωσι δ' Ἀρήϊοι υἷες Ἀχαιῶν
τειρόμενοι· ὀλίγη δέ τ' ἀνάπνευσις πολέμοιο.»

« Και τη δικιά σου αρμάτα δώσε μου να βάλω άπα στους ώμους·
μπορεί, για σένα αν θα με πάρουνε, τον πόλεμο ν' αφήσουν
οι Τρώες, κι οι Αργίτες οι πολέμαρχοι μια στάλα ν' ανασάνουν,
που απόστασαν καλή στον πόλεμο κι η λίγη ανάσα ακόμα. » (Π. 40-43)

Ο Αχιλλέας αρνείται να συμμετάσχει στην μάχη με τους Τρώες και ο Πάτροκλος ζητά να πάρει την θέση του. Το γεγονός αυτό ωθεί τον Όμηρο στο να χαρακτηρίσει τον Πάτροκλο “άριστο των Αχαιών”, γιατί πέθανε στην μάχη με τα όπλα του Αχιλλέα⁵⁴:

«Ἀντίλοχ' εἰ δ' ἄγε δεῦρο διοτρεφὲς ὄφρα πύθῃαι
λυγρῆς ἀγγελίης, ἥ μὴ ὥφελλε γενέσθαι.
ἤδη μὲν σὲ καὶ αὐτὸν ὄϊομαι εἰσορόωντα
γινώσκειν ὅτι πῆμα θεὸς Δαναοῖσι κυλίνδει,
νίκη δὲ Τρώων· πέφαται δ' ὄριστος Ἀχαιῶν

Πάτροκλος, μεγάλη δὲ ποθὴ Δαναοῖσι τέτυκται.»

«Έλα, του Δία βλαστάρι, Αντίλοχε, το μαύρο το μαντάτο
τώρα ν' ακούσεις' αχ, τι θα 'δινα, ποτέ να μη είχε γίνει!
Θωρώντας γύρα θα κατάλαβες θαρρώ και μοναχός σου
πως τώρα πια ο θεός το χαλασμό των Αχαιών γυρεύει,
κι η νίκη είναι των Τρωών. Σκοτώθηκεν ο πιο τράνος Αργίτης,

ο Πάτροκλος, κι οι Αργίτες ένιωσαν καημό βαρύ που εχάθη!» (Ρ. 685-690)

Ο Πάτροκλος στην Π ραψωδία της *Ιλιάδας* μονομαχεί με τον Έκτορα υποδυόμενος τον Αχιλλέα και πεθαίνει στην μάχη. Το πρόβλημα που δημιουργείται γύρω από τον θάνατο του Πατρόκλου είναι ιδιαίτερα περίπλοκο. Ουσιαστικά, ο Έκτορας δεν είναι ο μοναδικός, που

⁵⁴ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 93

συνέβαλε στον θάνατο του Πάτροκλου. Ο Εύφορβος, Τρώας πολεμιστής, περιγράφεται ως ένας εξαιρετικός ιππέας, ο οποίος πετά το δόρυ του και τραυματίζει τον Πάτροκλο. Παρά την ηρωική κίνηση του ο Εύφορβος δεν επαινείται από τον Όμηρο για την πράξη αυτή. Το γεγονός αυτό οφείλεται μάλλον στο ότι ο Εύφορβος τραυμάτισε τον Πάτροκλο, ενώ ήταν άοπλος⁵⁵.

Ο Εύφορβος, λοιπόν, ήταν ο πρώτος που τραυμάτισε τον Πάτροκλο. Η πολυπλοκότητα της κατάστασης διαφαίνεται από το γεγονός ότι ο Εύφορβος παρουσιάζει κοινά στοιχεία με τον επικείμενο δολοφόνο του Αχιλλέα, τον Πάρι. Στις ομοιότητες αυτές προσμετράτε η ομορφιά, η σωματική διάπλαση, αλλά και η ευγενική καταγωγή των δύο νεαρών Τρώων σε συνάρτηση με την κτηνοτροφία, η οποία παίζει σημαντικό ρόλο στην ζωή τους⁵⁶.

Στην πολυπλοκότητα του ζητήματος προσδίδει και η σύνδεση των προσώπων στην *Ιλιάδα* μέσα από την ετυμολογία των ονομάτων. Ο Αντίλοχος ήταν ένας πολύ καλός φίλος του Αχιλλέα και του Πατρόκλου. Η ετυμολογία τους συνδέει ως εξής: ο Όμηρος ονομάζει τον Πάτροκλο γιο του Μενόιτιου, επειδή είναι στενά συνδεδεμένος με τον Αντίλοχο. Ο Αντίλοχος συνδέεται με τον Πάτροκλο, διότι (Πάτροκλος/ πατρός έκλυε) πήγε στην μάχη να βοηθήσει τον πατέρα του Νέστορα, ο οποίος έκλαιγε φωνάζοντας για βοήθεια και εκείνη τη στιγμή (Μενόιτιος/ οίτον έμενεν) ανέμενε τον θάνατο⁵⁷.

Το πρόβλημα που δημιουργείται γύρω από τον θάνατο του Πατρόκλου, είναι ότι ουσιαστικά ο “διπλός” θάνατος του εμπλέκει και άλλα πρόσωπα, που συνδέονται με δύο παραδείγματα. Πρώτον, ο θάνατος του Αντίλοχου από τον Μέμνονα (ξάδερφος Έκτορα) μέσα από αυτόν υπονοείται και ο θάνατος του Πατρόκλου από τον Έκτορα. Δεύτερον, ο θάνατος του Αχιλλέα από τον Πάρι, ο οποίος έχει πολλές ομοιότητες με τον Εύφορβο που σκοτώνει τον Πάτροκλο. Κεντρικό ρόλο έχει και ο Απόλλωνας, καθώς συμμετέχει και στον θάνατο του Πατρόκλου αλλά και στον θάνατο του Αχιλλέα όπως θα ερευνήσουμε⁵⁸.

Πέραν από τον Εύφορβο, ο Πάτροκλος αντιμετωπίζει και τον Απόλλωνα καθ'όλην την μονομαχία του με τον Έκτορα. Ο Πάτροκλος χαρακτηρίζεται από τον Όμηρο (Π.705) «δαιμόνι ίσος», καθώς βρίσκεται αντιμέτωπος με έναν θεό. Έτσι, ο Έκτορας έρχεται τρίτος στη λίστα των δολοφόνων του Πατρόκλου. Σύμφωνα με τους θεούς ο Εύφορβος «έκτανεν» τον Πάτροκλο και ο Έκτορας «εξεναρίζεις».[«Ναι, της Λητώς ο γιος με σκότωσε και η μαύρη

⁵⁵ William Allan, “Arms and the Man: Euphorbus, Hector, and the Death of Patroclus”, *The Classical Quarterly* Vol.55 No.1 (2005), σ. 3-4

⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 1

⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 2

⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 3

Μοίρα εμένα, κι απ'τους θνητούς όχι άλλος, ο Εύφορβος' τρίτος εσύ με γδύνεις»]⁵⁹. Ο Έκτορας φορά την πεσμένη περικεφαλαία του Αχιλλέα που έφερε ο Πάτροκλος και με αυτή επισφραγίζει τον θάνατο του. Η απόκτηση του οπλισμού ενός νεκρού πολεμιστή από τον δολοφόνο του έχει ως στόχο την ηθική ικανοποίηση του νικητή⁶⁰.

Ο θάνατος του Πατρόκλου ρίχνει τον Αχιλλέα στο πένθος και χάρη σε αυτό πέφτει ξανά στην μάχη. Ο Αχιλλέας γνωρίζει ότι με την συμμετοχή του στον πόλεμο πλησιάζει στον θάνατο, γεγονός το οποίο θα μεταδώσει το πένθος στην μητέρα του Θέτιδα. Η σύνδεση πένθους και κλέους γίνεται μέσα από το επίθετο *άλαστον* (αξέχαστο), «πένθος ἄλαστον ἔχουσα μετὰ φρεσίν'» (Ω. 105), το οποίο ερμηνευτικά είναι παράλληλο με το *ἀφθιτον* "unfailing"⁶¹.

Παράλληλα με τον θάνατο του Πατρόκλου εμφανίζεται και ο συμβολικός θάνατος του Αχιλλέα. Ενώσω ο Αχιλλέας θρηνεί για τον θάνατο του Πατρόκλου ξαπλώνει στο έδαφος, τη στιγμή εκείνη εμφανίζεται η μητέρα του και του κρατά το κεφάλι. Η κίνηση αυτή θυμίζει σκηνή από επικήδειο τελετή, κατά την οποία ο πιο στενός συγγενής που θρηνεί κρατά το κεφάλι του νεκρού. Παρότι στην *Ιλιάδα* δεν εκπληρώνεται κυριολεκτικά ο θάνατος του Αχιλλέα, πραγματώνεται συμβολικά⁶²:

« τῷ δὲ βαρὺ στενάχοντι παρίστατο πότνια μήτηρ,
ὅξυν δὲ κωκύσασα κάρη λάβε παιδὸς ἑοῖο,
καὶ ῥ' ὀλοφυρομένη ἔπεα πτερόεντα προσηύδα·
τέκνον τί κλαίεις; τί δέ σε φρένας ἵκετο πένθος;
ἔξάυδα, μὴ κεῦθε·» (Σ. 70-74)

Η κηδεία του Πατρόκλου είναι ιδιαίτερα σπουδαία, καθώς πρόκειται για ένα κράμα ταφικής τελετής και ιεροτελεστίας. Αρχικά, το σώμα του νεκρού φροντίζεται και έπειτα καίγεται στην νεκρική πυρά. Κατά την καύση του νεκρού τα ρούχα του παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο. Η καύση έπρεπε να πραγματοποιηθεί με τα ρούχα, καθώς η τότε κοινωνία πίστευε πως ο νεκρός τα παίρνει μαζί του στον άλλο κόσμο⁶³. Το σώμα του Πατρόκλου καίγεται σε διπλή φωτιά, πράγμα που σημαίνει πως καίγονται και τα οστά του. Η καύση των οστών αποτελεί πρακτική της ιεροτελεστίας/θυσίας, κατά τη διαδικασία αυτή ο καπνός των οστών προσφέρεται στους

⁵⁹ Νίκος Καζαντζάκης και Ιωάννης Κακριδής, *ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΣ*, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 276

⁶⁰ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 46-47

⁶¹ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 131

⁶² Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 27-28

⁶³ Στο ίδιο, σ. 3

θεούς. Ωστόσο αυτό συμβαίνει και στην κηδεία του Πατρόκλου, η μίξη κηδείας και θυσίας μας επιτρέπει να κάνουμε λόγο για «θείο πτώμα»⁶⁴.

Σύμφωνα με το τελετουργικό της κηδείας, το σώμα του νεκρού πρέπει να θρηνούν γυναίκες. Στην περίπτωση του Πατρόκλου θρηνεί η Βρισηίδα, παρότι ήταν σκλάβα και ουσιαστικά οι Αχαιοί κατέλαβαν και κατέστρεψαν την πόλη στην οποία ζούσε. Η τοποθέτηση της Βρισηίδας στον θρήνο στοχεύει στο να αναδείξει την καλοσύνη του Πατρόκλου⁶⁵. Η Βρισηίδα τονίζει τα θετικά χαρακτηριστικά του Πατρόκλου, καθώς ο ίδιος στάθηκε δίπλα της και την βοήθησε να συνέλθει μετά τον θάνατο της οικογένειάς της, «οὐδὲ μὲν οὐδέ μ' ἔασκες, ὅτ' ἄνδρ' ἐμὸν ὠκύς Ἀχιλλεύς ἔκτεινεν, πέρσεν δὲ πόλιν θείοιο Μύνητος, κλαίειν» (Τ.295-297). Ο Πάτροκλος προσπαθούσε να αναδείξει την θετική πλευρά των πραγμάτων στην Βρισηίδα, λέγοντας της πως θα γίνει νύφη του Αχιλλέα στην Φθία, «ἀλλὰ μ' ἔφασκες Ἀχιλλῆος θείοιο κουριδίην ἄλογον θήσειν, ἄξειν τ' ἐνὶ νηυσὶν ἐς Φθίην, δαίσειν δὲ γάμον μετὰ Μυρμιδόνεσσι» (Τ.297-299). Προφανώς, η Βρισηίδα θρηνεί με τόσο πόνο, διότι χάθηκε από την ζωή της ένας άνθρωπος που υπήρξε στήριγμα στις πιο δύσκολες στιγμές.

Μάλιστα, πολύ σημαντική ήταν η συναισθηματική αξία του Πατρόκλου για τον Αχιλλέα, έτσι για το πένθος προς τιμήν του εγκαινιάζονται αγώνες κηδειών, ένα γεγονός που αφορά ολόκληρη την Ψ, μοναδικό γεγονός που θα αποτελέσει την αρχή μια μεγάλης λατρείας⁶⁶:

« μή μοι Πάτροκλε σκυδμαινέμεν, αἶ κε πύθῃαι
εἰν Ἄϊδός περ ἐὼν ὅτι Ἔκτορα δῖον ἔλυσσας
πατρὶ φίλῳ, ἐπεὶ οὐ μοι ἀεικέα δῶκεν ἄποινα.

σοὶ δ' αὖ ἐγὼ καὶ τῶνδ' ἀποδάσσομαι ὅσσ' ἐπέοικεν.» (Ω. 592-595)

Ο Αχιλλέας στη Σ ραψωδία της *Ιλιάδας*, ανακαλεί τα λόγια της Θέτιδας, βάσει των οποίων «ο άριστος των Αχαιών» θα πεθάνει στην μάχη με τους Τρώες:

«ὦ μοι ἐγὼ, τί τ' ἄρ' αὖτε κάρη κομόωντες Ἀχαιοὶ
νηυσὶν ἐπὶ κλονέονται ἀτυζόμενοι πεδίοιο;
μὴ δὴ μοι τελέσωσι θεοὶ κακὰ κήδεα θυμῷ,
ὥς ποτέ μοι μήτηρ διεπεφράδε καὶ μοι ἔειπε

⁶⁴ Nicole Loraux, “The “Beautiful Death” from Homer to Democratic Athens”, *Arethusa* Vol. 51 No.1 (2018), σ. 76

⁶⁵ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 67

⁶⁶ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 154

Μυρμιδόνων τὸν ἄριστον ἔτι ζῶντος ἐμεῖο

χερσὶν ὑπὸ Τρώων λείψειν φάος ἡελίοιο.» (Σ. 6-11)

Τη στιγμή εκείνη, ο Αχιλλέας βρίσκεται εν ζωή, ενώ ο Πάτροκλος έχει πεθάνει. Ο Πάτροκλος προχώρησε στη μονομαχία με τον Έκτορα παριστάνοντας τον Αχιλλέα και επι της ουσίας ανέβαλε τον θάνατο του. Επομένως, οι τίτλοι «ο άριστος των Αχαιών» και «ο καλύτερος των Μυρμιδόνων» αποδίδονται στο Πάτροκλο αποκλειστικά και μόνο γιατί έπεσε στη μάχη με την ταυτότητα του Αχιλλέα⁶⁷.

Παρόλα αυτά, ακόμη και μετά τον θάνατο του ο Πάτροκλος εμφανίζεται ξανά στον ποίημα με το σχήμα της επιφάνειας. Σε συνάρτηση με την ψυχή βρίσκεται το είδωλο, το οποίο εννοιολογικά βρίσκεται πολύ κοντά με το φάντασμα. Το είδωλο αποτελεί το σαρκικό περίβλημα της ψυχής και εμφανίζεται σε περιπτώσεις επιφάνειας, π.χ. στην ραψωδία Ψ της *Ιλιάδας*, η ψυχή του Πατρόκλου παρουσιάζεται στον Αχιλλέα τη στιγμή που εκείνος κοιμάται και του αναγγέλλει τον ερχομό του θανάτου του⁶⁸:

«Κι ήρθε η ψυχή του δόλιου Πατρόκλου σιμά του, με τον ίδιο

σε όλα του μοιάζοντας, στο ανάριμμα και στα πανώρια μάτια

και στη φωνή, και φόραε πάνω της ταρούχα τα δικά του’

κι εστάθη πάνω από το κεφάλι του κι αυτά του λέει τα λόγια:

«Γιέ του Πηλέα, κοιμάσαι ξέγνοιαστος... Πιά ζωντανοί μακριά απ’τους συντρόφους τους ακριβούς και οι δυό μας

να βουλευτούμε δε θα κάτσουμε· τι εμένα κατάπιε

του Χάρου η μαύρη μοίρα, που’λαχα την ώρα που γεννιόμουν.

Όμως και σένα η Μοίρα σου ‘γραψε, θεόμοιαστε Αχιλλέα,

στων Τρώων το κάστρο των τρισεύγενων μπροστά να σ’έβρει ο Χάρος.» (Π. 65- 82)

Ο θάνατος του Πατρόκλου αποτελεί θέαμα καθώς αντιμετωπίζει έναν θεό, με ανώτερη δύναμη από αυτόν, τέσσερις φορές. Επίσης, το θέαμα έγκειται και στην μάχη που πραγματοποιείται πάνω από το σώμα του Πατρόκλου, όσο και στην γύμνωση του από τα όπλα του Αχιλλέα. Ο Έκτορας γδύνει τον Πάτροκλο και παίρνει τον οπλισμό μαζί του. Η απόκτηση του οπλισμού ενός νεκρού πολεμιστή από τον δολοφόνο του, άλλοτε είχε στόχο την ηθική ικανοποίηση και άλλοτε το οικονομικό όφελος βάση της αξίας του⁶⁹.

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 53

⁶⁸ Emily Vermeule, *Aspects of death in early greek art and poetry*, University of California Press, Λονδίνο 1979, σ. 30

⁶⁹ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 47

Κοινό στοιχείο των τριών ειδών ηθοποιίας (τραγωδία, κωμωδία, σατυρικό δράμα) στην αρχαία Ελλάδα αποτελούσε η μάσκα των ηθοποιών⁷⁰. Η μάσκα στην αρχαία Ελλάδα συνιστά κάτι παρόμοιο με το σημερινό κουστούμι, το οποίο συνήθως φορούν οι ηθοποιοί. Το προσωπείο στο αρχαίο θέατρο ήταν απαραίτητο, διότι ο ηθοποιός έκρυβε την ταυτότητα του και ενσάρκωνε καλύτερα την ταυτότητα αυτό που υποδύοταν. Έτσι, λοιπόν, δεν νοείτο θέατρο χωρίς μάσκες⁷¹. Η θεατρικότητα στο θάνατο του Πατρόκλου κατά κύριο λόγο εκφράζεται από το γεγονός ότι ο ίδιος είναι το προσωπείο του Αχιλλέα. Ο Πάτροκλος φορά το προσωπείο, γίνεται ουσιαστικά ένας ηθοποιός εν αγνοία του, ο οποίος υποδύεται τον Αχιλλέα. Η πανοπλία είναι το προσωπείο του Πατρόκλου, συνεπώς η θεατρικότητα στον θάνατο του Πατρόκλου έγκειται περισσότερο στο συμβολισμό του οπλισμού ως προσωπείο/μάσκα. Το προσωπείο έχει ως στόχο να κάνει το κοινό να ξεχάσει ποιος κρύβεται πίσω από αυτό, δηλαδή την ταυτότητα του ηθοποιού ώστε να υπάρξει η ταυτότητα του προσώπου που υποδύεται. Ο Πάτροκλος υποδύεται τον Αχιλλέα φέροντας την πανοπλία του, όμως ηττάται και αυτό ακριβώς γιατί του λείπουν οι ικανότητες του Αχιλλέα.

«Πίσω του εστάθη, και του χτύπησε κι ώμους φαρδιούς και πλάτες
με την παλάμη του, και σβούριζαν τα μάτια του απ' τη ζάλη.
Κι ο Φοίβος τότε απ' το κεφάλι του πετάει το κράνος χάρμω,
που κουδουνίζοντας ανάμεσα στα πόδια των αλόγων
κατρακυλούσε, και μολεύουνταν η φούντα του στη σκόνη
και στο αίμα μέσα· κι όμως άλλοτε το φουντωμένο ετούτο
το κράνος οι θεοί δεν άφηναν να κυλιστεί στη σκόνη,
μόνο το μέτωπο διαφέντευε τ' ωραίο και το κεφάλι
του ισόθεου του Αχιλλέα'» (Π. 793-799)

Επιπλέον, το θέαμα συμπληρώνουν τα δάκρυα των συντρόφων του Πατρόκλου. Τα δάκρυα για τους ήρωες της *Ιλιάδας* δεν υποδηλώνουν δειλία, π.χ. ο Αχιλλέας εμφανίζεται πολλές φορές κατά τη διάρκεια του ποιήματος να κλαίει. Οι ήρωες όταν κλαίνει δεν “πέφτουν” στην ίδια θέση με την γυναίκα, καθώς οι λόγοι που το κάνουν είναι τελείως διαφορετικοί. Οι ήρωες δακρύζουν αφού έρχονται καθημερινά αντιμέτωποι με την μεγαλύτερη πηγή πόνου, τον πόλεμο. Επιλέγουν, λοιπόν, να θυσιάζουν καθημερινά την ζωή τους γεγονός που τους προκαλεί φόβο⁷². Οι ομηρικοί ήρωες κλαίνει μετά από μια ήττα ή την απώλεια των συντρόφων τους. Ο μοναδικός

⁷⁰ F. B. Jevons, “Masks and the Origin of the Greek Drama”, *Folklore*, Vol. 27 No. 2 (1916), σ. 172

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 173

⁷² Hélène Monsacré, *The Tears of Achilles*, Center for Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2018, 1. Crying in the Heroic Space of the Iliad

ήρωας που δεν κλαίει ούτε κατά τη διάρκεια της μάχης, αλλά ούτε και μετά από αυτή είναι ο Διομήδης. Ο Διομήδης στην *Ιλιάδα* παρουσιάζεται ως ιδιαίτερα σκληρός και ατρόμητος πολεμιστής, ο οποίος δεν διστάζει ακόμη και να μάχεται με θεούς. Η μοναδική φορά που ο Διομήδης δακρύζει είναι μετά την ήττα του στους αγώνες προς τιμήν του Πατρόκλου, «τοῖο δ' ἅπ' ὀφθαλμῶν χύτο δάκρυα χωομένοιο, οὔνεκα τὰς μὲν ὄρα ἔτι καὶ πολὺ μᾶλλον ιούσας, οἷ δέ οἱ ἐβλάφθησαν ἄνευ κέντροιο θέοντες.» (Ψ.385-387).

Για τον θάνατο του Πατρόκλου κλαίει ακόμη και ο Δίας (ὥς φάτο, τὸν δὲ πατὴρ ὀλοφύρατο δάκρυ χέοντα· P.648). Ο Αχιλλεας μετά τον θάνατο του Πατρόκλου αθετεί τον όρκο του να μην πολεμήσει και μπαίνει στην μάχη για χάρη του. Τα δάκρυα του Αχιλλέας για τον θάνατο του Πατρόκλου σταματούν μόνο όταν έρχεται η ώρα για την μάχη του με τον Έκτορα. Ο Αχιλλέας κλαίει για τον Πάτροκλο γιατί είναι σαν να πεθαίνει ο δεύτερος του εαυτός, «ἀλλὰ τί μοι τῶν ἥδος ἐπεὶ φίλος ὦλεθ' ἑταῖρος Πάτροκλος, τὸν ἐγὼ περὶ πάντων τῶν ἐταίρων ἴσον ἐμῇ κεφαλῇ;» (Σ.80-82). Το πεδίο της μάχης απαιτεί τα δάκρυα των ηρώων, διότι αυτά συμπληρώνουν το κλέος⁷³.

⁷³ Στο ίδιο, 1. Crying in the Heroic Space of the Iliad

3. Ο θάνατος του Σαρπηδόνα ως θέαμα

Ο Σαρπηδόνας, Τρώας πολεμιστής και γιός του Δία πέφτει νεκρός στο πεδίο της μάχης κατά την αναμέτρηση του με τον Πάτροκλο. Σύμφωνα με την ραψωδία Π, η πολύ καλή επίδοση του Πατρόκλου στην μάχη ενάντια στους Τρώες ανησύχησε τον Σαρπηδόνα, ο οποίος προσφέρθηκε να τον αντιμετωπίσει με μια μονομαχία:

« Ντροπή, Λυκιάτες! Που μου φεύγετε; Γοργοποδαριαστείτε' τι εγώ με τούτον τον πολέμαρχο θ' αντικριστώ, να μάθω, ποιος να 'ναι τάχα μ' έτοιμα δύναμη, και τόση θράνη κάνει στους Τρώες· πολλών αλήθεια αντρόκαρδων τα γόνατα έχει λύσει.» (Π. 422-425)

Ο Πάτροκλος με την σειρά του ανταποκρίνεται θετικά στην πρόκληση του Σαρπηδόνα και πηδά από το άρμα του έτοιμος να τον αντιμετωπίσει, «ή ρά, και έξ' όχέων σὺν τεύχεσιν ἄλτο χαμᾶζε. Πάτροκλος δ' έτέρωθεν έπει ἴδεν έκθορε δίφρου.» (Π.426-427). Αμέσως, ο Δίας εκφράζει την λύπη του για την απόφαση που πήρε ο γιός του, γνωρίζει ότι ο θάνατος του πλησιάζει και αμφιταλαντεύεται για το αν πρέπει να τον σώσει από αυτόν τον βέβαιο θάνατο ή όχι⁷⁴.

«Ωχού μου εμένα, ο πιο που αγάπησα θνητός, ο Σαρπηδόνας, γραφτό 'ναι τώρα από τον Πάτροκλο να κατεβεί στον Άδη. Και μέσα μου η καρδιά διχόγνωμη σαλεύει, ως διαλογούμαι, να τον αρπάξω απ' την πολύδακρη τη μάχη και στις πλούσιες Λυκίας τα μέρη, πριν ο θάνατος τον έβρει, να τον φέρω, για και ν' αφήσω τώρα ο Πάτροκλος να πάρει τη ζωή του;» (Π. 433-438)

Η Ήρα παίρνει κατευθείαν θέση και υπενθυμίζει στον Δία, πως εάν αυτός σώσει τον Σαρπηδόνα και οι υπόλοιποι θεοί αφορμώμενοι από το γεγονός αυτό θα παρέχουν συνεχώς βοήθεια στους θνητούς γιούς τους, κάτι που πηγαίνει κόντρα στην μοίρα⁷⁵. Η μοίρα οδηγεί τους ήρωες πολλές φορές στον θάνατο⁷⁶.

«Υγιέ του Κρόνου τρομερότατε, τι λόγια αυτά που κρένεις; Έναν θνητό πώς θες, που θάνατο του 'χει γραμμένα η Μοίρα, τώρα ξανά απ' τον πολυστέναχτο να τον γλιτώσεις Χάρο;

⁷⁴ Mark Edward Clark and William D.E Coulson, “Memnon and Sarpedon”, *Museum Helveticum* Vol.35 No.2 (1978), σ. 67

⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 68

⁷⁶ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 43

Κάμε ό,τι θες, μα κι όλοι οι αθάνατοι δεν έχουμε ίδια γνώμη.
Άκου, ένα λόγο τώρα θα 'λεγα, και συ στο νου σου βαλ' τον:
Αν στείλεις ζωντανό στο σπίτι του το Σαρπηδόνα πίσω,
κι άλλος θεός, στοχάσου, αργότερα θα θέλει σαν και σένα
τον ακριβό του γιο απ' τον πόλεμο τον άγριο να γλιτώσει'
γιατί πολλοί στου Πρίαμου μάχονται το μέγα κάστρο γύρα
θεών υγιοί, και συ θα θύμωνες περίσσια τους γονιούς τους.» (Π. 440-449)

Η μάχη μεταξύ Πατρόκλου και Σαρπηδόνα συνεχίζεται, με τον Πάτροκλο να ρίχνει την λόγχη του στον Σαρπηδόνα τραυματίζοντας τον σοβαρά. Ο Σαρπηδόνας πετά την λόγχη του αλλά δεν βρίσκει τον στόχο του. Έρχονται ξανά σε σύγκρουση η οποία είναι και η τελευταία για τον Σαρπηδόνα, καθώς δέχεται το τελικό χτύπημα και πέφτει νεκρός.

«το κοντάρι από το χέρι του δεν έφυγε του κάκου,
μον' πέτυχε η καρδιά όπου βρίσκεται ζωσμένη απ' τ' άλλα σπλάχνα'
κι αυτός σωριάστη, όπως σωριάζεται για δρυς για λεύκα χάμω
για πεύκο τρισμαγάλο, που 'κοψαν πα στα βουνά οι μαστόροι
με τα νιοτρόχιστα τσεκούρια τους, καρένα να το κάνουν
όμοια κι αυτός ομπρός στο αμάξι του και στ' άλογα ξαπλώθη
βρουχιώντας, με τα νύχια ξύνοντας τη ματωμένη σκόνη.» (Π. 480-486)

Ο Δίας παρότι δεν έσωσε τον γιό του επιμένει και θα πάρει εκδίκηση από τον Πάτροκλο γι' αυτό, «τρέπεν από κρατερής ύσμίνης ὅσσε φαιινῶ, ἀλλὰ κατ' αὐτοὺς αἰὲν ὄρα καὶ φράζετο θυμῷ, πολλὰ μάλ' ἀμφὶ φόνῳ Πατρόκλου μερμηρίζω». Ακόμη και ενώ ο Σαρπηδόνας έχει πεθάνει, οι δύο στρατοί συνέχισαν να πολεμούν πάνω από το σώμα του, ώσπου από το χώμα και το αίμα δεν μπορούσαν καν να τον αναγνωρίσει ούτε ο πατέρας του⁷⁷.

« οὐδ' ἂν ἔτι φράδμων περ ἀνὴρ Σαρπηδόνα δῖον
ἔγνω, ἐπεὶ βελέεσσι καὶ αἵματι καὶ κονίησιν
ἐκ κεφαλῆς εἴλυτο διαμπερὲς ἐς πόδας ἄκρους.» (Π. 638-640)

Το σώμα του Σαρπηδόνα απομακρύνει από το πεδίο της μάχης ο Απόλλωνας, διότι ο πατέρας του Δίας δεν μπορεί να το κάνει⁷⁸. Ο Απόλλωνας περιποιείται το σώμα του νεκρού για να το παραδώσει στον Ύπνο και στον Θάνατο:

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 84

⁷⁸ Mark Edward Clark and William D.E Coulson, "Memnon and Sarpedon", *Museum Helveticum* Vol.35 No.2 (1978), σ. 66

« Είπε, κι ο Φοίβος δεν παράκουσε το λόγο του κυρού του’
απ’ τα βουνά της Ίδας έτρεξε στην άγρια μέσα μάχη,
κι απ’ τις ριζιές γοργά ανασήκωσε το θείο το Σαρπηδόνα
μακριά· στου ποταμού τον έλουσε το ρέμα, τον αλείφει
με λάδι αθάνατο, του φόρεσε θεϊκό χιτώνα γύρω,
και στους γοργούς περαματάρηδες, τον δίνει να τον πάρουν,
μαζί στον Ύπνο και στο Θάνατο, τα διδυμάρια αδέρφια,
που ευτύς στην καρπερή κι απλόχωρη Λυκία τον απίθωσαν.
Κι ο Πάτροκλος τον Αυτομέδοντα και τ’ άτια του προστάζει,
και στο κυνήγι επήρε κι έστρωσε τους Τρώες και τους Λυκιώτες
—κακό της κεφαλής του, ο ανέμναλος! τι του Αχιλλέα το λόγο
αν άκουε, την κακιά θα ξέφευγε του μαύρου Χάρου μοίρα. (Π. 676- 687)

Η θεατρικότητα του θανάτου του Σαρπηδόνα έγκειται στα συναισθήματα που δημιουργούνται στο κοινό, δηλαδή στον Δία. Ο Δίας παρακολουθεί τον θάνατο του γιού του και πρέπει να μείνει άπραγος. Ο Όμηρος στο σημείο αυτό δεν εστιάζει στον καθαυτό θάνατο του Σαρπηδόνα, αλλά στον αντίκτυπο που έχει ο θάνατος αυτός στον Δία. Κατά το πέρασμα μέσα από την *Ιλιάδα* μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε και τις σχέσεις μεταξύ θεών και ηρώων. Οι θεοί σε πολλά σημεία προστατεύουν τους ήρωες και με αυτόν τον τρόπο δείχνουν την αγάπη τους. Το ζήτημα που προκύπτει όμως μέσα από αυτό είναι πως όσοι ήρωες προστατεύονται και αγαπιούνται από τους θεούς εν τέλει πεθαίνουν. Παραδείγματος χάριν, ο Δίας αγαπά τον Έκτορα, τον Πάτροκλο, τον Αχιλλέα και τον Σαρπηδόνα, οι οποίοι στο τέλος πεθαίνουν. Στην περίπτωση του Σαρπηδόνα, ο ίδιος ο Δίας σηματοδοτεί τον θάνατο του. Πιθανόν η σύνδεση αυτή, σύνδεση αγάπης και θανάτου, να αποσκοπεί στην απόδοση του κλέους⁷⁹.

⁷⁹ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 87

Ο Θάνατος του Αχιλλέα

1. Η προσωπικότητα του Αχιλλέα

Ο Αχιλλέας είναι εξέχουσα μορφή της *Ιλιάδας*, ο πρώτος των Αχαιών, ο άριστος των Αχαιών⁸⁰. Η γνώση για το θάνατο του διατρέχει το κείμενο της *Ιλιάδας* με λεπτομέρεια. Ο Αχιλλέας έχει τη μεγαλύτερη αυτοσυνειδησία και επέλεξε μια ζωή μικρή, αλλά με *άφθιτον κλέος*. Αποφασίζει να αφανίσει τον Έκτορα μαζί με την Τροία, αλλά έχει ένα κοινό στοιχείο με αυτούς, την στιγμή που ο Αχιλλέας σκοτώνει τον Έκτορα έρχεται το τέλος για τους Τρώες, αλλά και για τον ίδιο. Για τον Όμηρο ο Αχιλλέας είναι το παράδειγμα του ανθρώπινου μεγαλείου. Ο Αχιλλέας έχει άριστες σχέσεις με τους θεούς, έχει αμεσότητα προς αυτούς, η σχέση είναι προφανής από την λέξη *μῆνιν* (οργή, που κυριεύει τον άνθρωπο και χρησιμοποιείται μόνο για τον Αχιλλέα)⁸¹.

Ο Τρωικός πόλεμος και συνεπώς και η *Ιλιάδα*, είναι αποτέλεσμα θεομαχίας. Η αρχή τοποθετείται τη στιγμή που ο Πάρις προσβάλλει τους θεούς, στο συμπόσιο για την γιορτή γάμου της Θέτιδας και του Πηλέα (Πιν. *Παίαν* 6.50-61)⁸². Η θεά Αθηνά και η Ήρα εναντιώνονται στον Πάρη, εφόσον επέλεξε την θεά Αφροδίτη αντ'αυτών. Ο θεός Απόλλωνας λειτουργεί ανταγωνιστικά προς τον Αχιλλέα. «Η εχθρότητα του Απόλλωνα και του Αχιλλέα έχει μια θρησκευτική διάσταση, στην οποία ο θεός και ο ήρωας λειτουργούν ως ανταγωνιστές τελετουργικά» (Πιν. *Παίαν*. 6.89-91)⁸³. Με βάση αυτή τη σκηνή ξεκινά μια μάχη θεών και ηρώων που διέπει ολόκληρη την *Ιλιάδα*. Ο θάνατος του Αχιλλέα πραγματώνεται πέραν από την *Ιλιάδα*, εξαιτίας των γεγονότων που εκτυλίχθηκαν μέσα σε αυτή. Με βάση αυτό οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο θάνατος του Αχιλλέα σχετίζεται με την φιλονικία των θεών. Την ίδια χρονική στιγμή εκτυλίσσεται και η φιλονικία ανάμεσα στον Αχιλλέα και τον Αγαμέμνονα, καθώς ζητάται από τις Μούσες να εξηγήσουν την αιτία της φιλονικίας των θεών. Η συσχέτιση των ηρωικών φιλονικιών με αυτές των θεών, γεννά την θεομαχία⁸⁴.

Ο Αγαμέμνονας παίρνει ως έπαθλο την κόρη του Χρύση, ιερού μάντη του Απόλλωνα και κακομεταχειρίζεται τον Χρύση, ενώ ταυτόχρονα αρνείται να αφήσει ελεύθερη την κόρη του.

⁸⁰ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 46

⁸¹ P. Considine, "Some Homeric Terms For Anger", University College of Rhodesia, σ. 15

⁸² Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 91

⁸³ Στο ίδιο, σ. 91-92

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 91

Η οργή του Απόλλωνα για την κακομεταχείριση του ιερού κήρυκα Χρύση, προκαλεί τον λιμό στο στρατόπεδο των Αχαιών («Οὐ τ' ἄρ' ὃ γ' εὐχολῆς ἐπιμέμφεται οὐδ' ἐκατόμβης, ἀλλ' ἔνεκ' ἀρητῆρος ὃν ἡτίμησ' Ἀγαμέμνων, οὐδ' ἀπέλυσε θύγατρα καὶ οὐκ ἀπεδέξατ' ἅποινα, τοῦνεκ' ἄρ' ἄλγε' ἔδωκεν ἐκηθόλος ἡδ' ἔτι δώσει»). Ο Απόλλωνας από τους πρώτους, κιόλας, στίχους της *Ιλιάδας* φέρνει του ανθρώπους αντιμέτωπους με τον θάνατο. Ο θάνατος σκορπά τον φόβο στο στρατόπεδο των Αχαιών, γι' αυτό που έκανε ο Αγαμέμνονας που δεν δέχθηκε τα λύτρα του μάντη. Οι θεοί αναγνωρίζονται από τους θνητούς μόνο όταν θέλουν οι ίδιοι να αναγνωριστούν και οι μάντεις είναι οι διαμεσολαβητές σε αυτό, δύο είναι κύριοι μάντεις στο έπος Κάλχας και Έλαινος.

Ο Κάλχας σηκώνεται και ενώπιον όλων των Αχαιών και λέει ότι θα εξηγήσει τον λόγο για τον θυμό του Απόλλωνα αρκεί ο Αχιλλέας να τον προστατέψει. Ο Κάλχας ζητάει την προστασία του Αχιλλέα, γιατί φοβάται πως τα λόγια του θα προκαλέσουν οργή. Ο μάντης φοβάται τον οργή του Αγαμέμνονα και ο στρατός τον θυμό του Απόλλωνα. Ο θυμός του Αγαμέμνονα, βέβαια δεν έχει και τόση σημασία, γι' αυτό και ονομάζεται *χόλος* (ὃ δέ κεν κεχολώσεται ὃν κεν ἴκωμαι. Α.139)⁸⁵. Ωστόσο μέσα από αυτόν εξυπηρετείται η *μῆνις* του Αχιλλέα και η μοίρα του. Ο θυμός του Αγαμέμνονα είναι *χόλος*, όμως ο θυμός του Απόλλωνα και του Αχιλλέα είναι *μῆνις*. Ο Αγαμέμνονας γνωρίζει ότι αν επιστρέψει στη πατρίδα του χωρίς την νίκη στην Τροία ξέρει ότι θα είναι *δυσκλεής* και γι' αυτό αποφασίζει να μειωθεί λιγότερο η φήμη του επιστρέφοντας την Χρυσίδα, παρά να γίνει το πρώτο. Επειδή έχει θυμό, όμως καθώς του πήραν το γέρας, θέλει να πάρει το γέρας του Αχιλλέα, δηλαδή την Βρισηίδα. Ο Αγαμέμνονας προσβάλλει/ατιμάζει την τιμή του Αχιλλέα παίρνοντας του την Βρισηίδα⁸⁶. Το έπος διαμορφώνει ένα βασικό μοτίβο από την αρχή, δηλαδή ξεκινά με μια προσβολή και βαδίζει πάνω σε μία άλλη προσβολή.

Ο θυμός του Αχιλλέα εξαιτίας της απώλειας της Βρισηίδας, τον ωθεί στο να σκοτώσει τον Αγαμέμνονα. Η πράξη αυτή του Αχιλλέα διακόπτεται με την παρέμβαση της θεάς Αθηνάς, η οποία με τα λόγια της προσπαθεί να ηρεμήσει τον Αχιλλέα:

«Ὡς φάτο· Πηλεΐωνι δ' ἄχος γένετ', ἐν δέ οἱ ἦτορ
στήθεσσι λασίοισι διάνδιχα μερμήριζεν,

ἦ ὃ γε φάσανον ὀξὺ ἐρυσσάμενος παρὰ μηροῦ
τοὺς μὲν ἀναστήσειεν, ὃ δ' Ἀτρεΐδην ἐναρίζοι,

⁸⁵ P. Considine, "Some Homeric Terms For Anger", University College of Rhodesia, σ. 22

⁸⁶ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 46

ἦε χόλον παύσειεν ἐρητύσειέ τε θυμόν.
ἦος ὃ ταῦθ' ὥρμαινε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν,
ἔλκετο δ' ἐκ κολεοῖο μέγα ξίφος, ἦλθε δ' Ἀθήνη οὐρανόθεν» (Α. 188-195)

Ο Αχιλλέας απομακρύνεται στην σκηνή του και θα παραμείνει εκεί για 17 ραψωδίες. Ο Αχιλλέας παρά το ότι απομακρύνεται από την μάχη, δεν φεύγει από την Τροία, διότι γνωρίζει πως εάν φύγει θα χάσει το κλέος του⁸⁷. Η Θέτιδα από την Α ραψωδία περιγράφει όλη την ζωή του Αχιλλέα, γνωρίζει με λίγα λόγια από την αρχή το ότι ο γιός της θα πεθάνει. Με τον θυμό του Αχιλλέα ξεκινά η αντίστροφη μέτρηση για τον θάνατο του.

«ὦ μοι, τέκνον ἐμόν, τί νύ σ' ἔτρεφον αἰνὰ τεκοῦσα;
αἶθ' ὄφελες παρὰ νηυσὶν ἀδάκρυτος καὶ ἀπῆμων
ἦσθαι, ἐπεὶ νύ τοι αἶσα μίνυνθά περ οὔ τι μάλα δῆν'
νῦν δ' ἅμα τ' ὠκύμορος καὶ ὀϊζυρὸς περὶ πάντων
ἔπλεο· τὼ σε κακῇ αἴσῃ τέκον ἐν μεγάροισι.» (Α. 413-418)

Η μητέρα του Αχιλλέα, Θέτιδα, λειτουργεί διαμεσολαβητικά μέσω αυτού και του Δία⁸⁸. Η σχέση της Θέτιδας με τον Δία είναι ιδιαίτερη, διότι αυτή τον έσωσε όταν ήθελαν να τον δέσουν ο Ποσειδώνας και η Αθηνά⁸⁹. Υπήρχε ένας χρησμός, σύμφωνα με τον οποίο η Θέτιδα θα έκανε ένα γιο και θα ήταν πιο δυνατός από τον πατέρα του. Οι θεοί φοβήθηκαν τον χρησμό αυτό και πάντρεψαν την Θέτιδα με τον Πηλέα, έναν θνητό⁹⁰. Ο Αχιλλέας είχε από τη φύση του υπεροχή, αυτήν την υπεροχή την δέχονται οι θεοί. Η λειτουργία της Θέτιδας είναι στην ουσία να μεταφέρει την ιδέα του επικείμενου θανάτου του Αχιλλέα. Η Θέτιδα όταν πηγαίνει στον Ήφαιστο και ζητά να φτιάξει την ασπίδα του Αχιλλέα, προσπαθεί να αναστρέψει την θνητότητα του γιού της. Παρόλα αυτά με την πράξη αυτή επιδεικνύει πως οι πιθανότητες να μην πεθάνει ο Αχιλλέας είναι ελάχιστες⁹¹. Ουσιαστικά, πηγαίνει γονυπετής για να πεθαίνει ο γιός της, συνωμοτεί για τον θάνατο του παιδιού της. Τελικά όμως, ο Αχιλλέας το κλέος του και κατά συνέπεια την αθανασία του, θα την κερδίσει μέσω του Ομήρου και όχι μέσω της Θέτιδας.

⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 236

⁸⁸ Jonathan S. Burgess, *The Death and Afterlife of Achilles*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2009, σ. 18

⁸⁹ Laura M. Slatkin, *The Power of Thetis: Allusion and Interpretation in the Iliad*, University of California Press, Μπέρκλεϊ 1991, σ. 66

⁹⁰ Jonathan S. Burgess, *The Death and Afterlife of Achilles*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2009, σ. 9

⁹¹ Στο ίδιο, σ. 16

Στην Σ ραψωδία της *Ιλιάδας*, στίχοι 50-65, η Θέτιδα προσδίδει στον εαυτό της ένα ιδιαίτερα σημαντικό επίθετο. Η Θέτιδα χαρακτηρίζεται «δυσσαριστοτόκεια», δηλαδή η δύστυχη που γέννησε τον άριστο Αχιλλέα για να τον χάσει. Με άλλα λόγια, δημιουργεί το άπιαστο, το ασύλληπτο και αιώνιο, το οποίο θα χαθεί και θα μείνει μόνο το κλέος. Η συμμετοχή του Αχιλλέα στον πόλεμο σημαίνει την αντίστροφη μέτρηση για το θάνατο του, γεγονός το οποίο θα βυθίσει στο πένθος τη Θέτιδα. Σκοπός του αποτελεί η επίτευξη του κλέους, το έναυσμα γι' αυτό δίνεται εξαιτίας της οργής και του πένθους για τον θάνατο του Πατρόκλου⁹². Ο Αχιλλέας επιζητά το κλέος για να απολαύσει έστω λίγη από την αθανασία που εύχεται κάθε θνητός.

Ο Αχιλλέας έχει μια ιδιαίτερη σχέση με τον Δία και την Αθηνά, κρατά θεϊκά όπλα, γιατί είναι ο μόνος που μπορεί αφού όλοι οι άλλοι τα φοβούνται. Ο Αχιλλέας κινείται ανάμεσα στην *μήνιν* και την *φιλότητα*. Ως φιλότητα ορίζεται η συμπόνια που ορίζεται από την ίδια μοίρα. Η *μήνιν* παγώνει, μετά τη φιλονικία με τον Αγαμέμνονα, την *φιλότητα* του. Ο Αχιλλέας έχει μήνιν όταν διαπληκτίζεται για τα λάφυρα με τον Αγαμέμνονα και κάνει λόγο για *τιμή*, εκείνη τη στιγμή εκφράζει σωστές προτάσεις, είναι δυνατόν να δίνονται τα ίδια λάφυρα σε κάποιον που ήταν στη μάχη και σε κάποιον που δεν ήταν; Συνειδητοποιεί πως δεν υπάρχει χάρις, δεν γίνεται αποδεκτό το σύνηθες σύστημα αξιών από τον Αχιλλέα.

Μόνο όταν σκοτώνεται ο Πάτροκλος η οργή του μεταφέρεται από τον Αγαμέμνονα στον Έκτορα. Στην Φ ραψωδία, ο Αχιλλέας συνάντα τον Λυκάονα γιο του Πριάμου, ο οποίος τον παρακαλεί να μην τον σκοτώσει:

« νῦν δὲ δὴ ἐνθάδ' ἔμοι κακὸν ἔσσεται· οὐ γὰρ οἴω
σὰς χεῖρας φεύξεσθαι, ἐπεὶ ῥ' ἐπέλασσέ γε δαίμων.
ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῆσι·

μή με κτεῖν', ἐπεὶ οὐχ ὁμογάστριος Ἔκτορός εἰμι,
ὅς τοι ἑταῖρον ἔπεφνεν ἐνὲά τε κρατερόν τε.
ὥς ἄρα μιν Πριάμοιο προσηύδα φαίδιμος υἱὸς
λίσσόμενος ἐπέεσσιν» (Φ. 92-98)

Η *μήνιν* του Αχιλλέα τον κυριεύει και οδηγείτε στο να τον σκοτώσει, του λέει ότι δεν μπορεί να τον σώσει, όμως τον αποκαλεί φίλο. Η *μήνιν* και η *φιλότης* συμπίστουν, *μήνιν* γιατί εκείνη την ώρα έχει πεθάνει ο Πάτροκλος και πρέπει να εκτονώσει με κάποιον τρόπο τον θυμό του

⁹² Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 104

και σκοτώνει όποιον σταθεί μπροστά του και *φιλότης* γιατί και οι δύο τους θα πεθάνουν. Ο Αχιλλέας είναι τόσο ασταθής που περνά εύκολα από την *μῆνιν* στη *φιλότητα*, χωρίς κανένα ενδιάμεσο στάδιο, αυτά ενώνονται μόνο όταν σκοτώνει τον Λυκάονα.

Εδώ ταυτίζεται και η αγάπη και η οργή, *μῆνις* και *φιλότης*:

« νήπιε μή μοι ἄποινα πιφαύσκειο μηδ' ἀγόρευε·

πρὶν μὲν γάρ Πατρόκλον ἐπισπεῖν αἴσιμον ἦμαρ
τόφρ'α τί μοι πεφιδέσθαι ἐνὶ φρεσὶ φίλτερον ἦεν
Τρώων, καὶ πολλοὺς ζωοὺς ἔλον ἡδ' ἐπέρασσα·
νῦν δ' οὐκ ἔσθ' ὅς τις θάνατον φύγῃ ὃν κε θεός γε
Ἰλίου προπάροιθεν ἐμῆς ἐν χερσὶ βάλησι

καὶ πάντων Τρώων, περὶ δ' αὖ Πριάμοιό γε παίδων.
ἀλλὰ φίλος θάνε καὶ σὺ· τί ἤ ὀλοφύρεαι οὕτως;
κάθθανε καὶ Πατρόκλος, ὃ περ σέο πολλὸν ἀμείνων.
οὐχ ὀράας οἶος καὶ ἐγὼ καλός τε μέγας τε;
πατρὸς δ' εἴμ' ἀγαθοῖο, θεὰ δέ με γείνατο μήτηρ·

ἀλλ' ἔπι τοι καὶ ἐμοὶ θάνατος καὶ μοῖρα κραταιή·» (Φ. 99-110)

Ο Αχιλλέας θυσιάζει 12 Τρώες στον τύμβο του Πατρόκλου (δωδέκα λέξατο κούρους ποιήν Πατρόκλιο Μενoitιάδαο θανόντος), αλλά η *μῆνιν* καταπραΰνεται μόνο όταν έρχεται σε συνάντηση με τον Πρίαμο. Ο Αχιλλέας στην συνάντηση του με τον Πρίαμο φαίνεται να έχει συνειδητοποιήσει πως όλα τα δεινά που περνούν οι ήρωες, οφείλονται στους θεούς. Οι θεοί επιλέγουν να προσφέρουν στους ήρωες μια μίσηρη ζωή⁹³. Στην Ω ραψωδία η *φιλότης* του Αχιλλέα επικρατεί, ενώ η *μῆνιν* του υπάρχει και πέρα από το θάνατο. Ο Αχιλλέας εκδηλώνει την φιλότητα του μόνο όταν πεθαίνει κάποιος, η *μῆνιν* του όμως στην Α ραψωδία υπερτερεί και δεν τον συγκινούν οι ζωές των πολεμιστών. Αυτό που κατευνάζει την *μῆνιν* του μετά τον Έκτορα είναι η *φιλότης* του για τον Πρίαμο.

Ο Αχιλλέας αλλάζει όμως, αναιρεί στη Ψ ραψωδία την ίδια *μῆνιν* του, όταν στα *άθλα επι Πατρόκλω* δίνει το έπαθλο σε κάποιον που δεν έχει αγωνιστεί (Μενέλαο). Αλλάζει την τιμή γιατί πλησιάζει στο θάνατο και δεν έχει σημασία πια. Ο Αχιλλέας δεν μπορεί να χειριστεί τη οικονομία και τους θεσμούς της γι' αυτό αποξενώνεται και τους αψηφά:

⁹³ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 191

«Να ο πιο τρανός που φτάνει ολόστερνος λαλώντας τ' άλογα του!

Ομπρός, ελατέ να του δώσουμε βραβείο, καθώς ταιριάζει,

το δεύτερο· το πρώτο θα 'λεγα να πάρει ο Διομήδης.»

Αυτά είπε, κι όλοι τους χαρούμενοι στη γνώμη του συγκλίνουν'

και τη φοράδα θα του χάριζε, τι οι Δαναοί το θέλαν,

ο Αντίλοχος, ο γιος του αντρόκαρδου Νεστόρου, αν δε σκωνόταν,

στον αντρειανό Αχιλλέα το δίκιο του να πει και να φωνάζει:

«Αν Αχιλλέα, το λόγο που 'βγαλες τον κάνεις πράξη τώρα,

πολύ μαζί σου εγώ θα θύμωνα' τι το βραβείο μου παίρνεις,

τάχα πως έσπασε το αμάξι του, σκόρπισαν τ' άλογα του,

κι ατός του, όσο καλός, γκρεμίστηκε' μ' αν στους θεούς ευκιόταν,

ως πρέπει, ολόστερνος δε θα 'ρχουνταν, πιο πίσω από τους άλλους.

Μ' αν τον λυπάσαι και στα σπλάχνα σου γι' αυτόν αγάπη νιώθεις,

έχεις χαλκό, κι έχεις και μάλαμα περίσσιο στο καλύβι,

κι έχεις και σκλάβες και μονόφυχα φαριά κι αρνιά και γίδες·

πάρε απ' αυτά μετά και δώσε του πιο πλούσιο ακόμα δώρο,

για τώρα ευτύς εδώ, χαρούμενοι κι οι Αργίτες να συγκλίνουν.

Μα εγώ δε δίνω τη φοράδα μου, κι ομπρός, ας δοκιμάσει

όποιου βολεί να 'ρθεϊ για χάρη της μαζί μου να παλέψει!»

Έτσι μιλούσε, κι αχνογέλασε στον ακριβό του ακράνη

τότε ο Αχιλλέας ο φτεροπόδαρος, χαρούμενος μαζί του,

και κρίζοντας τον με ανεμάρπαστα του συντυχαίνει λόγια:

«Αυτό που εξήτησες, Αντίλοχε, θα σου το κάνω τώρα,

κι ένα άλλο δώρο απ' το καλύβι μου στον Εύμηλο θα δώσω.» (Ψ. 534-559)

Στον Άδη, ο Αχιλλέας απαρνείται την έννοια του κλέους. Ο μοναδικός που κερδίζει το *άφθιτον κλέος* είναι ο Αχιλλέας, ο Όμηρος στην ουσία τον κάνει αθάνατο μέσα από την ποίηση του. Ο Όμηρος του δίνει το απόλυτο κλέος όταν γράφει γι' αυτόν. Στην Τροία δεν πηγαίνουν για να υπερασπιστούν την τιμή του Μενέλαου, αλλά για να πάρουν λάφυρα και δόξα. Ο Αχιλλέας υπάρχει σε έναν κώδικα αξιών τον οποίο συνειδητοποιεί, πως ο ίδιος τον υπερβαίνει, γιατί είναι τόσο άριστος και η προσφορά του στον στρατό είναι τόσο μεγάλη και δεν δέχεται από την αρχή την ατίμωση του Αγαμέμνονα.

Σύμφωνα με την παράδοση τον θάνατο του Αχιλλέα προκάλεσε ο Απόλλωνας σε συνεργασία με τον Πάρι⁹⁴. Εμφανίζεται και στον θάνατο του Αχιλλέα, το σχήμα του τελετουργικού ανταγωνισμού, όπως ακριβώς και στον θάνατο του Έκτορα. Ο Απόλλωνας εναντιώνεται στον Αχιλλέα και αυτό γίνεται φανερό και μέσα στους στίχους του ποιήματος, καθώς τον περιγράφει σαν πεινασμένο λιοντάρι (οὐτ' ἄρ φρένες εἰσὶν ἐναΐσιμοι οὔτε νόημα γναμπτὸν ἐνὶ στήθεσσι, λέων δ' ὥς ἄγρια οἶδεν, ὅς τ' ἐπεὶ ἄρ μεγάλη τε βίη καὶ ἀγήνορι θυμῷ). Η κόντρα του είναι εμφανής και από την βασική ιδέα της *Ιλιάδας*, διότι ο Αχιλλέας προσπαθεί να καταστρέψει την Τροία για να κερδίσει το κλέος του, ενώ ο Απόλλωνας προσπαθεί να την προστατέψει⁹⁵.

Ο θάνατος του Αχιλλέα προμηνύεται και στην *Ιλιάδα*, με τον θάνατο του Πατρόκλου, καθώς όπως ήδη ανέφερα σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Πάτροκλος πεθαίνει στην μάχη έχοντας τα όπλα του Αχιλλέα⁹⁶:

«Ἀντίλοχ' εἰ δ' ἄγε δεῦρο διοτρεφὲς ὄφρα πύθῃαι
λυγρῆς ἀγγελίης, ἥ μὴ ὥφελλε γενέσθαι.
ἤδη μὲν σὲ καὶ αὐτὸν οἶομαι εἰσορόωντα
γινώσκειν ὅτι πῆμα θεὸς Δαναοῖσι κυλίνδει,
νίκη δὲ Τρώων· πέφαται δ' ὄριστος Ἀχαιῶν

Πάτροκλος, μεγάλη δὲ ποθὴ Δαναοῖσι τέτυκται.
ἀλλὰ σύ γ' αἶψ' Ἀχιλῆϊ θέων ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν
εἰπεῖν, αἶ κε τάχιστα νέκυν ἐπὶ νῆα σαώσῃ
γυμνόν· ἀτὰρ τά γε τεύχε' ἔχει κορυθαίολος Ἴκτωρ.
ὥς ἔφατ', Ἀντίλοχος δὲ κατέστυγε μῦθον ἀκούσας·» (P. 685-694)

Με τον θάνατο “του καλύτερου των Αχαιών” προκαλείται μεγάλος πόνος στους Αχαιούς. Αντίστροφα, ο Αχιλλέας όσο είναι αντίπαλος των Τρώων, αποτελεί την μεγαλύτερη πληγή γι' αυτούς. Όταν, λοιπόν, ο Αχιλλέας παραιτείται από την μάχη προκαλεί πόνο στους Αχαιούς και *κύδο* (δόξα για την νίκη) στους Τρώες⁹⁷. Ο Πάτροκλος πήρε την θέση του Αχιλλέα στην μάχη, αποκλειστικά για να σκοτωθεί από τον Απόλλωνα. Με αυτόν τον τρόπο ο Απόλλωνας δίνει το *κύδος* στον Έκτορα και ο Αχιλλέας το παίρνει πίσω μόνο όταν τον σκοτώνει⁹⁸.

⁹⁴ Jonathan S. Burgess, *The Death and Afterlife of Achilles*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2009, σ. 13

⁹⁵ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 91-92

⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 93

⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 93

⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 104

«νῦν δ' ἄγ' αἰείδοντες παίηονα κοῦροι Ἀχαιῶν
νηυσὶν ἔπι γλαφυρῇσι νεώμεθα, τόνδε δ' ἄγωμεν.
ἠράμεθα μέγα κῦδος· ἐπέφνομεν Ἴκτορα δῖον,
ὃ Τρῶες κατὰ ἄστρ' ἔωσεν ὥς εὐχετόωντο.» (X.391-394)

2. Πηγές Κύκλια Έπη - Αιθιοπίδα, Ιλιάδα, Οδύσσεια

Βασικές πηγές για την πορεία και τον θάνατο του Αχιλλέα αποτελούν η *Ιλιάδα*, η *Οδύσσεια* και η *Αιθιοπίδα*, ένα από τα *Κύκλια Έπη*. Κάθε ποίημα παρουσιάζει και μια διαφορετική πτυχή της πορείας του ήρωα προς τον θάνατο. Η *Ιλιάδα* προμηνύει τον θάνατο του Αχιλλέα προσφέροντας του το πολυπόθητο κλέος, το οποίο ο ίδιος αποζητά, ως το διαβατήριο για τον επερχόμενο θάνατο του. Η *Αιθιοπίδα* παρουσιάζει την σκηνή θανάτου του Αχιλλέα και τέλος η *Οδύσσεια* μεταφέρει τον Αχιλλέα στο μέγιστο στάδιο αθανασίας των θνητών, στον Άδη.

Ο θάνατος του Αχιλλέα δεν τοποθετείται μέσα στην *Ιλιάδα*, τοποθετείται στην *Αιθιοπίδα*. Σύμφωνα με τη σύνοψη του Proclus για την *Αιθιοπίδα*, η ιδέα του επικείμενου θανάτου του Αχιλλέα υπογραμμίζεται από την εμφάνιση της αμαζόνας Πενθεσίλιας στον Τρωικό Πόλεμο. Η παρουσία της γίνεται ιδιαίτερα αισθητή, καθώς οι μαχητικές της ικανότητες την κάνουν να ξεχωρίζει καταφέροντας να εξοντώσει πολλούς πολεμιστές. Ωστόσο η Πενθεσίλια σκοτώνεται από τον Αχιλλέα και οι Τρώες παραλαμβάνουν το σώμα της για την ταφή. Ο Αχιλλέας επίσης σκοτώνει και τον Θερσίτη, τον υποτιθέμενο σύντροφο της. Ο θάνατος του Θερσίτη προκάλεσε ένα διχασμό στον στρατόπεδο των Ελλήνων. Έπειτα από το γεγονός αυτό, ο Αχιλλέας μετακινείται στην Λέσβο και προσφέρει θυσίες στον Απόλλωνα, την Άρτεμη και την Λητώ, προκειμένου να εξαγνιστεί⁹⁹.

Η μορφή που σηματοδοτεί τον άμεσο θάνατο του Αχιλλέα στην *Αιθιοπίδα* είναι ο Μέμνονας. Ο Μέμνονας ήταν ο ξάδερφος του Έκτορα, ο οποίος ήρθε να βοηθήσει το Πρίαμο στον πόλεμο της Τροίας¹⁰⁰. Η ίδια η Θέτιδα βλέπει τον θάνατο του γιού της να έρχεται μετά από τον θάνατο του Μέμνονα. Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελούν τα κοινά στοιχεία μεταξύ των δύο ηρώων. Το πρώτο κοινό στοιχείο είναι το ότι και οι δύο έχουν μητέρα θεά (Θέτιδα-Αχιλλέας, Ηώ-Μέμνονας). Δεύτερο κοινό στοιχείο είναι η θεϊκή πανοπλία, η οποία είναι φτιαγμένη από τον Ήφαιστο. Τρίτο και τελευταίο κοινό σημείο των δυο ηρώων αποτελεί η ομορφιά και το θάρρος που επιδεικνύουν στην μάχη¹⁰¹.

Ο Αχιλλέας, λοιπόν, σκοτώνει τον Μέμνονα στην μάχη και το σώμα του αφαιρείται από το πεδίο της μάχης με την θεϊκή παρέμβαση της μητέρας του, η οποία παραδίδει το νεκρό σώμα

⁹⁹ M.L. West, "Iliad and 'Aithiopis'", *The Classical Quarterly*, Vol. 53 No. 1 (2003), σ. 1

¹⁰⁰ Jonathan S. Burgess, *The Death and Afterlife of Achilles*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2009, σ. 29

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 27-28

στους Ανέμους. Οι άνεμοι μεταφέρουν το σώμα στον ποταμό Αισωπό και εκεί οι Αιθίοπες προχωρούν στη ταφή του, προκειμένου να οδηγηθεί στις πύλες του Άδη¹⁰². Μετά τον θάνατο του Μέμνονα, ο Αχιλλέας καταδιώκει τους Τρώες μέχρι τα τείχη της Τροίας. Ο Αχιλλέας με μανία σκοτώνει τον Τροίλο και αυτό εξοργίζει τον θεό Απόλλωνα. Ο Απόλλωνας οδηγεί τα βέλη του Πάρι, ώστε να σκοτώσουν τον Αχιλλέα (Ver. Aen. 6.56-58, On Met 12.597-609). Ο Πάρις σκοτώνει τον Αχιλλέα, ενόσω αυτός κυνηγούσε έναν άλλον πολεμιστή¹⁰³.

Σε όλους τους θανάτους ηρώων έπεται και μία μάχη πάνω από το νεκρό τους σώμα, αυτό συμβαίνει και στον θάνατο του Αχιλλέα. Ο Απολλόδωρος υποστηρίζει πως η μάχη του Αία με τον Γλαύκο τοποθετείται πάνω από το νεκρό σώμα του Αχιλλέα. Ο Αίας σκοτώνει τον Γλαύκο, ο οποίος επιχειρεί να ακουμπήσει το σώμα του Αχιλλέα. Το σώμα του Αχιλλέα το βγάζουν από τη μάχη ο Αίας και ο Οδυσσεύς και αργότερα θρηνείται και κηδεύεται από τους Έλληνες. Η Θέτιδα μαζί με τις Νηρηίδες και τις Μούσες οργανώνουν μια τελετή 17 ημερών προς τιμήν του Αχιλλέα¹⁰⁴.

Σε διάφορες απεικονίσεις της τέχνης παρουσιάζεται η σκηνή στην οποία η Θέτιδα με τις Νηρηίδες βρίσκονται πάνω από το νεκρό σώμα του Αχιλλέα και θρηνούν βαθύτατα τραβώντας τα μαλλιά τους και σκίζοντας τα μάγουλα τους. Το σώμα του Αχιλλέα ύστερα καίγεται στην πυρά και σύμφωνα με την *ω* ραψωδία της Οδύσσειας, οι στάχτες του Αχιλλέα αναμίχθηκαν με αυτές του Πατρόκλου, όπως ο ίδιος είχε ζητήσει στην *Ιλιάδα*¹⁰⁵.

«ἐν μέσση γὰρ ἔκειτο πυρῇ, τοὶ δ' ἄλλοι ἄνευθεν
ἐσχατιῇ καίοντ' ἐπιμῖξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες.
καὶ τὰ μὲν ἐν χρυσῇ φιάλῃ καὶ δίπλακι δημῷ
θείομεν, εἰς ὃ κεν αὐτὸς ἐγὼν Ἄϊδι κεύθωμαι.» (Ψ. 241-244)

Κοινό στοιχείο του θανάτου του Αχιλλέα και του Πατρόκλου αποτελούν οι αγώνες κηδειών. Η Θέτιδα στη Οδύσσεια παίρνει βραβεία από τους θεούς για τους αγώνες προς τιμήν του Αχιλλέα (μήτηρ δ' αἰτήσασα θεοὺς περικαλλέ' ἄεθλα θῆκε μέσῳ ἐν ἀγῶνι ἀριστήεσσιν Ἀχαιῶν. ἤδη μὲν πολέων τάφῳ ἀνδρῶν ἀντεβόλησας ἡρώων, ὅτε κέν ποτ' ἀποφθιμένου βασιλῆος ζώννυνται τε νέοι καὶ ἐπεντύνονται ἄεθλα). Επίσης, ο Απολλόδωρος παραθέτει τα ονόματα των νικητῶν στους αγώνες αυτούς, ωστόσο δεν κάνει κάποια αναφορά στην Θέτιδα (Epitome 5.5-6)¹⁰⁶.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 35

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 38-39

¹⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 40

¹⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 41

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 42

Στην *Αιθιοπίδα* η αθανασία προϋποθέτει μια σταδιακή μετάβαση. Ο ήρωας απομακρύνεται από το παρόν, ο Αχιλλέας θρηνείται από τους Αχαιούς, οι οποίοι προχωρούν στην κηδεία του. Η κηδεία περιλαμβάνει και τα λεγόμενα “επικήδεια τραγούδια”, δηλαδή τους θρήνους αλλά και μετά από την κηδεία έπονται οι επικήδαιοι αγώνες προς τιμήν του νεκρού. Αργότερα, ενώ ο Αχιλλέας έχει μεταβεί στην μεταθανάτια ζωή, σημάδι της μνήμης του για του Αχαιούς αποτελεί ο τάφος του. Με άλλα λόγια, η αθανασία στην *Αιθιοπίς* χτίζεται χρόνο με τον χρόνο και σιγά-σιγά, ενώ στην *Ιλιάδα* η αθανασία εντοπίζεται στον προδιαγεγραμμένο θάνατο του Αχιλλέα μέσα από την επιβίωση του ίδιου του έπους¹⁰⁷.

Μετά τον θάνατο του Αχιλλέα, αυτός που προεδρεύει στους Δελφούς είναι ο Νεοπτόλεμος, ο γιός του, καθώς είναι απόγονος του Αιάκου (Pindar N.7 44-47). Η λατρεία του Νεοπτόλεμου στους Δελφούς έγκειται στο ότι σύμφωνα με την παράδοση βρισκόταν θαμμένος στο περιβόλι του Απόλλωνα. Γύρω από αυτό το ζήτημα υπάρχουν πολλοί μύθοι, σύμφωνα με αυτόν που συγκλίνουν οι περισσότεροι, ο Απόλλωνας σκότωσε τον Πύρρο (Νεοπτόλεμο), όπως είχε σκοτώσει και τον πατέρα του, τον Αχιλλέα. Ο θάνατος του Πύρρου και του Αχιλλέα γιορτάζονταν και στον Pindar Pean 6 ως κατορθώματα/εορτές του Απόλλωνα¹⁰⁸. Επιπλέον και ο θάνατος του Αχιλλέα είναι ένα γεγονός το οποίο συμπεριλαμβάνεται σε τραγούδι για την τελετή απόδοσης λατρείας στο θεό Απόλλωνα στους Δελφούς¹⁰⁹.

Ο Friedrich Gottlob Welcker με το έργο του πάνω στα *Κύκλια Έπη* παρατηρεί διάφορες ομοιότητες ανάμεσα στην *Αιθιοπίδα* και την *Ιλιάδα*. Όπως έχω προαναφέρει η *Ιλιάδα* δεν παρουσιάζει τον θάνατο του Αχιλλέα, ωστόσο η ιδέα του θανάτου του διατρέχει ολόκληρο το ποίημα. Η *Αιθιοπίδα* είναι το έργο στο οποίο πραγματώνεται ο θάνατος του Αχιλλέα. Συνεπώς και τα δύο έργα είναι βεβαρημένα με τον θάνατο του υπέρτατου αυτού ήρωα. Ο Αρίσταρχος θεωρεί ότι εφόσον η *Ιλιάδα* προηγείται χρονικά, τα *Κύκλια Έπη* μιμούνται το περιεχόμενο της. Φανερά, τα δύο έργα παρουσιάζουν κάποια κοινά στοιχεία, τα οποία στηρίζουν την άποψη του Αρίσταρχου. Αρχικά, στην *Αιθιοπίδα* φαίνεται ότι η μοίρα του Αχιλλέα και του Μέμνονα παραλληλίζεται με την μοίρα του Αχιλλέα και του Έκτορα στην *Ιλιάδα*. Επιπλέον, η μετακίνηση του σώματος του Μέμνονα στην *Αιθιοπίδα* από την μητέρα του προς την ανατολή, θυμίζει αρκετά την μετακίνηση του σώματος του Σαρπηδόνα από τον Ύπνο στην Λυκία. Η τελευταία ομοιότητα που στηρίζεται ο Αρίσταρχος αφορά την μάχη πάνω από το σώμα του

¹⁰⁷ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 236

¹⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 162-163

¹⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 26

Αχιλλέα. Το σώμα του Αχιλλέα προστατεύεται από τον Αϊάντα και τον Οδυσσέα και η σκηνή αυτή μιμείται την μάχη πάνω από το νεκρό σώμα του Πατρόκλου στην *Ιλιάδα*¹¹⁰.

Η γενική νεοαναλυτική θεωρία υποστηρίζει πως αυτός που έγραψε την *Ιλιάδα*, είτε γνώριζε για την *Αιθιοπίδα*, είτε γνώριζε κάποιο παρόμοιο ποίημα στο οποίο παρουσιάζεται η άφιξη του Μέμνονα στην Τροία. Η *Αιθιοπίδα* εξαιτίας της παρουσίας του Μέμνονα έχει μετονομαστεί από τους μελετητές και ως *Μεμνονίδα*. Το πρόβλημα όμως που παρουσιάζεται είναι ότι στην *Ιλιάδα* δεν γίνεται καμία έμμεση ή άμεση αναφορά στον Μέμνονα. Σύμφωνα με τον G. Schoeck, ο Μέμνονας δεν συμπεριλαμβάνεται στην *Ιλιάδα*, εφόσον δεν έχει φτάσει ακόμη στην Τροία. Συμπερασματικά, λοιπόν, οι νεοαναλυτές θεωρούν ότι ο ποιητής της *Ιλιάδας* γνώριζε για τον θάνατο του Αχιλλέα, αλλά δεν γνώριζε το επεισόδιο του Μέμνονα από τα *Κύκλια Έπη*¹¹¹.

Πιθανόν, λοιπόν, τον θάνατο του Αχιλλέα από τον Πάρι να τον αφηγήθηκαν και άλλοι ποιητές πριν από την *Αιθιοπίδα* και από αυτούς να επηρεάστηκε ο ποιητής της *Ιλιάδας*. Ιδιαίτερα σημαντική φαίνεται η ερμηνεία των παρακάτω στίχων από τον Ιωάννη Κακριδή:

« Ωστόσο του νεκρού του Πάτροκλου δε φούντωνεν η φλόγα.
Τότε ο Αχιλλέας ο φτεροπόδαρος στοχάστηκε άλλα πάλε'
πιο πέρα απ' τη φωτιά τραβήχτηκε κι ευκίόταν στους Ανέμους,
Βοριά και Ζέφυρο, περίτρανες θυσίες προσφέροντάς τους·
κι απ' τη χρυσή του κούπα κάνοντας πλήθιες σπονδές, να φτάσουν
τους παρακάλε να φυσήξουνε, τα ξύλα να κορώσουν,
και τους νεκρούς να κάψουν γρήγορα. Κι η φτεροπόδαρη Ίρη
τρέχει γρικώντας τον στους Άνεμους το μήνυμα να φέρει.

Κι αυτοί στου ανταριασμένου Ζέφυρου κάθονταν το τραπέζι
και ξεφάντωναν όλοι' τρέχοντας η Ίριδα εστάθη τότε
στο πέτρινο κατώφλι· κι οι Άνεμοι, μόλις την είδαν, όλοι
πετιούνται απάνω, κι ο καθένας τους την έκραζε κοντά του.

Μα να καθίσει αυτή δεν ήθελε, μον' έτσι τους μιλούσε:

« Δεν κάθουμαι' να γύρω βιάζουμαι στου Ωκεανού το ρέμα,
εκεί που οι Αιθίοπες στους αθάνατους τρανές θυσίες προσφέρνουν,
να πάρω απ' τα σφαχτά τ' αγιάτικα κι εγώ το μερτικό μου.

¹¹⁰ M.L. West, "Iliad and 'Aithiopsis'", *The Classical Quarterly*, Vol. 53 No. 1 (2003), σ. 2

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 5-7

Μα το Βοριά και το στριγγόλαλο το Ζέφυρο ο Αχιλλέας
παρακαλάει να 'ρθουν, κι ατίμητες, τρανές θυσίες σας τάζει,
τα ξύλα στην πυρά ν' ανάψετε, που απάνω τους ξαπλώνει
νεκρός ο Πάτροκλος, και μύρουνται γι' αυτόν οι Αργίτες όλοι.» (Ψ.192-211)

Ο Αχιλλέας προσεύχεται στον Βόρειο Άνεμο και στον Ζέφυρο να ανάψουν την πυρά για να καεί το σώμα του Πατρόκλου. Η διαδικασία αυτή όμως καθυστερεί, διότι η προσευχή του Αχιλλέα μεταφέρεται από την Ίριδα στους ανέμους. Οι άνεμοι εκείνη την στιγμή βρίσκονταν στο παλάτι της Θράκης, όπου διασκεδάζαν. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Κακριδή, ο Όμηρος πρέπει να γνώριζε κάποιο ανάλογο ποίημα αν όχι την *Αιθιοπίδα*, ακριβώς γιατί η Ηώ είναι μητέρα των ανέμων (Hesiod.Theogony 378-380). Η Ηώ είναι επίσης και μητέρα του Μέμνονα, τον οποίο ο Αχιλλέας σκοτώνει στην *Αιθιοπίδα*. Υποθέτει, λοιπόν, ο κ. Κακριδής πως αυτή την καθυστέρηση για την πυρά την θέτει ο Όμηρος ως ένα είδος αντίποινων από την πλευρά των ανέμων, για τον θάνατο του αδερφού τους. Επίσης, ανάλογη άρνηση των ανέμων βρίσκουμε και στην περιγραφή του Κουίντου για τον θάνατο του Αχιλλέα (Έρμείην προεήκεν ἔς Αἴολον, ὄφρα καλέσσηι λαιψηρῶν ἀνέμων ἱερὸν μένος· ἧ γὰρ ἔμελλε καίεσθ' Αἰακίδαο νέκυς. τοῦ δ' αἴψα μολόντος Αἴολος οὐκ ἀπίθησε, III 665-669)¹¹².

Συμπερασματικά, λοιπόν, ο θάνατος του Αχιλλέα αν και δεν περιγράφεται στην *Ιλιάδα* αποτελεί τη βασική γραμμή της. Στο θάνατο του Αχιλλέα οδηγούμαστε μέσα από περιστατικά, τα οποία λαμβάνουν χώρα στην *Ιλιάδα*. Τα περιστατικά αυτά έχουν την μορφή αλυσίδας, αφετηρία όλων αποτελεί ο θυμός του Αχιλλέα. Ακολουθεί ο θάνατος του Σαρπηδόνα από τον Πάτροκλο, που ρίχνεται στην μάχη με την ταυτότητα του Αχιλλέα. Αμέσως μετά, έρχεται ο θάνατος του Πατρόκλου, η μάχη πάνω από το σώμα του, ο θρήνος και η προειδοποίηση της Θέτιδας πως ο θάνατος του γιού της πλησιάζει. Τέλος, ο Αχιλλέας επισφραγίζει τον θάνατο του τη στιγμή που σκοτώνει τον Έκτορα¹¹³. Ο θάνατος του Αχιλλέα είναι ένας θάνατος που δεν τον βλέπουμε να συμβαίνει και δεν γνωρίζουμε από τον Όμηρο πως συνέβη. Εντούτοις, ολόκληρη η *Ιλιάδα* και τα γεγονότα που εκτυλίσσονται σε αυτή συνθέτουν την πορεία προς τον θάνατο του Αχιλλέα, που θα πραγματοποιηθεί στην *Αιθιοπίδα*.

¹¹² Malcome Davies, *The Aethiopsis: Neo-Neoanalysis Reanalyzed*, Center for Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2016, Patroclus (Iliad) - Achilles (Aethiopsis)

¹¹³ Jonathan S. Burgess, *The Death and Afterlife of Achilles*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2009, The Death of Achilles in the Iliad (chapter 3)

3. Η σχέση του θανάτου του Αχιλλέα με τον θάνατο του Πατρόκλου

Προκειμένου να γίνει κατανοητή αυτή η ιδιόμορφη σχέση μεταξύ των δύο ηρώων είναι απαραίτητο να επεξηγήσω τον αντίκτυπο που έχει ο θάνατος του Πατρόκλου στην ζωή του Αχιλλέα. Ο θυμός του Αχιλλέα προς τον Αγαμέμνονα παύει από την στιγμή που ο ίδιος παραχωρεί τα όπλα του στον Πάτροκλο, ώστε να πολεμήσει με αυτά. Με τον θάνατο του Πατρόκλου ξεκινά το στάδιο της ατέρμονης θλίψης του Αχιλλέα αλλά και του θυμού του προς τον Έκτορα. Ο Αχιλλέας στην φάση αυτή δεν μπορεί να παραμείνει αδάκρυτος, η ηρωική του φύση τον υποχρεώνει στα δάκρυα, εξαιτίας της βαρύτητας του θανάτου του Πατρόκλου: «Ο θάνατος του Πατρόκλου και ο πόνος του Αχιλλέα είναι άρρηκτα συνυφασμένοι, αν όχι ισοδύναμοι»¹¹⁴.

Ο Αχιλλέας μετά τον θάνατο του Πατρόκλου επέρχεται σε μια μόνιμη κατάσταση άρνησης, θλίψης και αδυναμίας. Ο Αχιλλέας δεν συμμετέχει πλέον στα ομοτράπεζα των Αχαιών και αρνείται την τροφή: «πρὶν δ' οὐ πως ἂν ἔμοιγε φίλον κατὰ λαιμὸν ἰεῖν οὐ πόσις οὐδὲ βρῶσις ἑταίρου τεθνηῶτος» (Τ.209-210). Βρίσκεται σε βαθιά θλίψη και η μόνη του σκέψη είναι να σκοτώσει τον Έκτορα. Αδημονεί να παραλάβει την νέα του πανοπλία και να ριχτεί στο πεδίο της μάχης. Ο Οδυσσεύς προσπαθεί να μεταπείσει τον Αχιλλέα να φάει κάτι, διότι δεν θα έχει την δύναμη να ανταπεξέλθει στην μάχη: «ἀλλὰ πάσασθαι ἄνωχθι θοῆς ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιοὺς σίτου καὶ οἴνοιο· τὸ γὰρ μένος ἐστὶ καὶ ἀλκή» (Τ.160). Η δύναμη του Αχιλλέα είναι η θλίψη και τα δάκρυα του, τα οποία αντικαθιστούν την δύναμη που παρέχει το φαγητό. Η οργή και η θλίψη του τον οδηγεί να κινείται σε δύο ταχύτητες. Βλέπουμε από την μια πλευρά τον Αχιλλέα να φαντασιώνεται τον εαυτό του να τρώει την σάρκα του Έκτορα και από την άλλη να απολαμβάνει το νέκταρ των θεών.

« μή με κύον γούνων γουνάζεο μὴ δὲ τοκήων·
αἶ γάρ πως αὐτόν με μένος καὶ θυμὸς ἀνήη
ᾧμ' ἀποταμνόμενον κρέα ἔδμεναι, οἷα ἔοργας,» (Χ. 345-347)

« ἢ δ' Ἀχιλλῆϊ νέκταρ ἐνὶ στήθεσσι καὶ ἄμβροσιν ἐρατεινὴν
στάξ', ἵνα μὴ μιν λιμὸς ἀτερπὴς γούναθ' ἵκοιτο·» (Τ. 352-354)

¹¹⁴ Hélène Monsacré, *The Tears of Achilles*, Center for Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2018, III 5. The Weeping Body of Achilles

Οι δύο αυτές διαστάσεις επιβεβαιώνουν την ίδια την φύση του Αχιλλέα, καθιστώντας τον ημίθεο. Ο Αχιλλέας δέχεται τροφή μόνο μετά την παράδοση του σώματος του Έκτορα στον Πρίαμο. Το γεύμα αυτό ο Αχιλλέας το μοιράζεται με τον Πρίαμο ως ένδειξη της *φιλότητας* του προς αυτόν. Κοινό σημείο του Αχιλλέα και του Πριάμου αποτελεί η θλίψη που τους οδηγεί στην εναλλαγή της καθημερινότητας. Ο Αχιλλέας δεν κοιμάται έως ότου να ολοκληρωθεί η κηδεία του Πατρόκλου και ο Πρίαμος ούτε κοιμάται, ούτε τρώει μέχρι να παραλάβει το σώμα του γιού του¹¹⁵.

Είναι πασιφανές, λοιπόν, ότι ο θάνατος του Πατρόκλου νεκρώνει την ρουτίνα του Αχιλλέα και τον οδηγεί σε πρωτόγνωρες καταστάσεις. Θεωρητικά ο Αχιλλέας νιώθει σαν να έχει ήδη πεθάνει, εφόσον πέθαινε ο άλλος εαυτός του, δηλαδή ο Πάτροκλος. Ο Πάτροκλος αποτελεί τον διπλό εαυτό του Αχιλλέα. Πέραν από την κοινή τους πορεία στην ζωή και την συντροφικότητα που έχουν επιδείξει ο ένας προς τον άλλον, επιθυμούν και τον κοινό θάνατο. Οι δύο ήρωες δεν μπορούν να αποχωριστούν ο ένας τον άλλον και ζητούν έναν κοινό τάφο¹¹⁶.

« Όμως και σένα η Μοίρα σου 'γραψε, θεόμοιαστε Αχιλλέα,
στον Τρωών το κάστρο των τρισεύγενων μπροστά να σ' έβρει ο Χάρος.
Μια πεθυμιά μου ακόμα θα 'λεγα, και κάνε τη, αν μ' ακούσεις:
Των δυο μας, Αχιλλέα, τα κόκαλα μη μας τα βάλουν χώρια·
να μπουν μαζί, ως κι αναστηθήκαμε στο αρχοντικό σας μέσα,» (Ψ. 80-84)

Συνοπτικά, ο Αχιλλέας και ο Πάτροκλος μοιράζονται την ίδια ψυχή και από εκεί πηγάζει η επιθυμία τους να ταφούν οπωσδήποτε μαζί. Οι δύο τους έχουν κοινούς στόχους, επιθυμίες, σκέψεις και το γεγονός αυτό τους καθιστά αδιαχώρητους. Η κοινή τους πορεία στην ζωή επιτάσσει και την κοινή τους πορεία στον θάνατο. Ακόμη και από σκηνική άποψη, οι δύο ήρωες πεθαίνουν στην μάχη, εξαιτίας της παρέμβασης του θεού Απόλλωνα σε συνεργία του κάθε φορά με έναν από τους γιούς του Πριάμου (Πάτροκλος/ Έκτορας, Αχιλλέας/ Πάρις). Αναφορικά η κοινή τους ταφή οδηγεί και στην εξύμνηση τους ως λατρευτικούς ήρωες¹¹⁷.

¹¹⁵ Στο ίδιο, III 5. The Weeping Body of Achilles

¹¹⁶ Gregory Nagy, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ 2013, 8|7 The psukhe of Patroklos in the Iliad

¹¹⁷ Στο ίδιο, 8|8 – 8|11

4. Ο Αχιλλέας στον Κάτω Κόσμο

Η άποψη για την μεταθανάτιο ζωή ήταν ευρέως διαδεδομένη και πριν από τον Όμηρο. Η άποψη αυτή τοποθετείται στους Μινωικούς και Μυκηναϊκούς χρόνους. Η κυρίαρχη εντύπωση ήταν ότι ο Άδης γεωγραφικά βρισκόταν στα άκρα της γης και εκεί όλοι οι βασιλιάδες απολάμβαναν την αιώνια αθανασία¹¹⁸. Στην *Ιλιάδα* δεν παρουσιάζεται καθόλου ο Κάτω Κόσμος, όμως περιγράφεται επακριβώς η μοίρα των ηρώων, η οποία τους οδηγεί εκεί. Ο Αχιλλέας έχοντας κατανοήσει την μοίρα του κατά την διάρκεια της ζωής του, επιλέγει να εκφράζει τις πράξεις του και τα λόγια του χωρίς δισταγμούς και χωρίς ηθικούς περιορισμούς. Επιθυμεί για παράδειγμα να δει την καταστροφή των Αχαιών ως επακόλουθο της απομάκρυνσης του από την μάχη¹¹⁹:

τῶν νῦν μιν μνήσασα παρέζεο καὶ λαδὲ γούνων,
αἷ κέν πως ἐθέλησιν ἐπὶ Τρώεσσιν ἀρῆξαι,
τοὺς δὲ κατὰ πρύμνας τε καὶ ἄμφ' ἄλλα ἔλσαι Ἀχαιοὺς

κτεινομένους, ἵνα πάντες ἐπαύρωνται βασιλῆος,
γνῶ δὲ καὶ Ἀτρεΐδης εὐρὺν κρείων Ἀγαμέμνων
ἦν ἄτην ὃ τ' ἄριστον Ἀχαιῶν οὐδὲν ἔτισεν.» (Α. 407-412)

Ο Αχιλλέας εμφανίζεται στον Κάτω Κόσμο μέσα από την *Οδύσσεια*. Ο Αχιλλέας μεταβαίνει στον Άδη μετά τον θάνατο του στην *Αιθιοπίδα* και εκεί πραγματώνεται η μεταθανάτια ζωή του. Η αθανασία των θνητών δεν έχει καμία σχέση με αυτήν των ηρώων, δεν έχει καμία χαρά παρά μόνο λύπη. Οι ήρωες χάνουν την λειτουργικότητα τους και μένει η ψυχή τους να περιπλανιέται άσκοπα σε ένα σκοτεινό μέρος. Αρχικά ο Άδης δεν ήταν ένα μέρος προσβάσιμο σε όλους και εκεί λαμβάνει χώρα η μεταθανάτια ζωή. Ο Άδης δεν βρίσκεται στην γη αλλά κάτω από αυτή και συνεπώς δεν είναι ορατός στο ανθρώπινο μάτι. Προκειμένου να βρεθεί κάποιος σε αυτό το μέρος έπρεπε να αφηθεί στα χέρια της φύσης¹²⁰:

¹¹⁸ Anthony T. Edwards, *Achilles in the Underworld: "Iliad, Odyssey" and "Aethiopis"*, Greek Roman and Byzantine Studies, Vol.26 No.3 (1985), σ. 218

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 216

¹²⁰ Jonathan S. Burgess, "Localization of the Odyssey's Underworld", *Cahiers des anciennes*, LIII/-1, παρ. 9

«Κι αφού πάνω στο πλοίο τ' άρμενα, ένα προς ένα, τα φροντίσαμε,
μείναμε καθιστοί — εκείνο γύρευε τον δρόμο μόνο του,
κυβερνημένο από τον άνεμο.» (λ. 8-10)

Επίσης απαιτούνται και κάποιες σπονδές για να κατέβει ο ήρωας στον Άδη. Οι ψυχές πρέπει πρώτα να πιούν από το θυσιαστικό αίμα προκειμένου να μιλήσουν στον Οδυσσέα. Το γεγονός αυτό οφείλεται στην αδυναμία της ψυχής, η οποία επέρχεται με τον αποχωρισμός της από το σώμα, καθώς η ίδια δεν τρέφεται πλέον από αυτό¹²¹. Το κύριο στοιχείο που εκλείπει από τους νεκρούς είναι ο νους¹²².

«Βλαστάρι του Διός, γιε του Λαέρτη, πολυμήχανε Οδυσσέα,
άφοβε, ποιο άλλο έργο φοβερότερο θα βάλει ακόμη ο νους σου;
Που τόλμησες να κατεβείς στον Άδη, όπου νεκροί μονάχα
κατοικούν, δίχως τον νου τους πια, είδωλα και σκιές
βροτών που έχουν πεθάνει.» (λ. 474-478)

Οι νεκροί δεν έχουν νου γι' αυτό ακριβώς δεν μπορούν να επιστρέψουν στην ζωή. Ο Οδυσσέας σε αντίθεση με τον Αχιλλέα έχει τον νου του και μπορεί να επιστρέψει από τον Άδη. Ο Αχιλλέας στον Άδη φαίνεται να προβάλλει τις απώλειες που προκλήθηκαν στην ζωή του κατακτώντας την πολυπόθητη αθανασία, την οποία αποζητούσε με ζήλο. Ζητά πληροφορίες από τον Οδυσσέα για τα αγαπημένα του πρόσωπα, όπως για παράδειγμα τον πατέρα του:

«Μίλα μου όμως και για τον ευγενικό Πηλέα, αν κάτι ξέρεις κι έμαθες·
κρατεί ακόμη την τιμή στους τόσους Μυρμιδόνες;
ή μήπως ατιμάζεται στη Φθία και την Ελλάδα,
καθώς τα γηρατειά τον τσάκισαν και του 'κοψαν χέρια και πόδια;
Γιατί δεν είμαι εγώ κοντά να του παρασταθώ, αφού δεν βλέπω
πια το φως του ήλιου· τέτοιος και όπως κάποτε, στις Τροίας τον κάμπο,
σκότωνα σωρηδόν γενναίους πολεμιστές, να σώσω τους Αργείους.
Αν, όπως ήμουν, έστω λίγο ανέβαινα στο πατρικό μου σπίτι,
κάποιοι, έτσι κι αλλιώς, θα 'νιωθαν φρίκη με το μένος μου,
τα ανίκητά μου χέρια, όσοι εκείνον τώρα τον κρατούν
και βίαια του στερούν τη νόμιμη τιμή.» (λ. 494-505)

Ο Οδυσσέας δεν έχει να δώσει κάποια απάντηση στον Αχιλλέα για τον πατέρα του, όμως του δίνει πληροφορίες για την λαμπρή πορεία του γιού του Νεοπτόλεμου. Ο Οδυσσέας αφηγείται

¹²¹ Στο ίδιο, παρ. 7

¹²² Douglas Frame, *The Myth of Return in Early Greek Epic*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1978, Achilles

στον Αχιλλέα τις πολεμικές επιτυχίες του γιού του. Η συζήτηση των δύο ηρώων τελειώνει με τον Αχιλλέα να απομακρύνεται πάλι προς το σκοτάδι, περήφανος για τα κατορθώματα του γιού του.

«Ακούγοντας τον λόγο μου, πήρε να απομακρύνεται του Αιακίδα η ψυχή,
που δεν τον έφτανε άλλοτε κανείς στο τρέξιμο,
ανοίγοντας μεγάλο βήμα, προς το ασφοδελό λιβάδι
με μια χαρά περήφανη, μ' όσα του ιστόρησα για το λαμπρό του παλληκάρι» (λ. 537-540)

Ο Αχιλλέας, ο ήρωας που αφιέρωσε την ολόκληρη την ζωή του, προκειμένου να κερδίσει το πολυπόθητο κλέος και κατά συνέπεια την αθανασία δεν φαίνεται να είναι ικανοποιημένος. Το γεγονός αυτό εντοπίζεται και στα λόγια του στην λ στίχοι 488-492, όπου ο ίδιος υποστηρίζει ότι θα προτιμούσε να ήταν δούλος πάρα να βρίσκεται στον Κάτω Κόσμο. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο Αχιλλέας δεν εκτιμά ιδιαίτερα την αθανασία που προσφέρεται στους θνητούς. Μέσα σε αυτή την θλιβερή κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο Αχιλλέας το μόνο πράγμα που τον γεμίζει με ικανοποίηση είναι τα νέα για τον γιό του. Αυτά τα νέα αρκούν για τον Αχιλλέα και έπειτα απομακρύνεται πάλι στο σκοτάδι.

Θάνατος στο σκότος

Παρόλα αυτά, χάρη στην ποίηση του Ομήρου και το κοινωνικό σύστημα αξιών της εποχής, παρουσιάζεται και ένα τρίτο είδος θανάτου στην *Ιλιάδα*, ο συμβολικός θάνατος, δηλαδή ο θάνατος μέσα στο σκότος της ανωνυμίας. Στις χειρότερες περιπτώσεις θανάτου κατατάσσεται το άταφο σώμα, δηλαδή το να μην έχει κάποιος έναν τάφο και ο φόνος του νεκρού σώματος από αρπακτικά πουλιά ή ψάρια. Μετά από έναν τέτοιο ταπεινωτικό θάνατο, ο ήρωας δεν έχει τη δυνατότητα να περάσει τις πύλες του Άδη¹²³.

Ο ακλεής θάνατος είναι κάτι που όλοι οι ήρωες εύχονται να αποφύγουν. Ο Τηλέμαχος φοβάται πως ο πατέρας του έχει πεθάνει *ακλεής*, γι' αυτό εκφράζει την επιθυμία του να είχε πεθάνει ο πατέρας του στην Τροία, καθώς εκεί θα αποκτούσε τις πρέπουσες τιμές συμπεριλαμβανομένου ενός τάφου: [« Αν έβρισκε τον θάνατο, δεν θα' ταν ο καημός μου τόσος, αν είχε σκοτωθεί στην Τροία εκεί, με τους συντρόφους του στο πλάι, ή, με το τέλος του πολέμου, ξεψυχούσε στων δικών τα χέρια.»]¹²⁴. Στην πραγματικότητα ο Τηλέμαχος προτιμά το κλέος του Οδυσσέα να είχε αποδοθεί, έστω και μέσα από έναν προφορικό θρήνο, γιατί ο ίδιος δεν αντέχει να ζει στην άγνοια¹²⁵. Ο φόβος για έναν ακλεή θάνατο εκφράζεται και στην *Ιλιάδα* από τον Αχιλλέα:

« Ζεῦ πάτερ ὥς οὔ τις με θεῶν ἔλεεινὸν ὑπέστη
ἐκ ποταμοῖο σαῶσαι· ἔπειτα δὲ καὶ τι πάθοιμι.

ἄλλος δ' οὔ τις μοι τόσον αἴτιος Οὐρανίωνων,
ἀλλὰ φίλη μήτηρ, ἥ με ψεύδεσσιν ἔθελγεν·
ἥ μ' ἔφατο Τρώων ὑπὸ τείχεϊ θωρηκτάων
λαιψηροῖς ὀλέεσθαι Ἀπόλλωνος βελέεσσιν.
ὥς μ' ὄφελ' Ἔκτωρ κτεῖναι ὃς ἐνθάδε γ' ἔτραφ' ἄριστος·

τῷ κ' ἀγαθὸς μὲν ἔπεφν', ἀγαθὸν δέ κεν ἐξενάριξε·
νῦν δέ με λευγαλέφ θανάτῳ εἵμαρτο ἁλῶναι
ἐρχθέντ' ἐν μεγάλῳ ποταμῷ ὥς παῖδα συφορβόν,
ὄν ρά τ' ἔναυλος ἀποέρση χειμῶνι περῶντα.» (Φ. 273-283)

¹²³ J.C.B Petropoulos, *Kleos in a Minor Key: The Homeric Education of a Little Prince*, Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2011, Kleos and the Shame of Not Having a Tomb

¹²⁴ Δημήτρης Ν. Μαρωνίτης, *ΟΜΗΡΟΥ ΟΔΥΣΣΕΙΑ*, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 19

¹²⁵ J.C.B Petropoulos, *Kleos in a Minor Key: The Homeric Education of a Little Prince*, ό.π., Kleos and the Shame of Not Having a Tomb

Επομένως, η *Ιλιάδα* διαπνέεται από το δίπολο μεταξύ θανάτου που δεν επιφέρει την φήμη και θανάτου που προσφέρει αιώνια αναγνώριση. Με αλλά λόγια αμφιταλαντεύεται μεταξύ φυσικού και ηρωικού θανάτου, με τον δεύτερο να είναι συνυφασμένος με την ολιγοζωία και ως στόχο να έχει την επίτευξη του κλέους¹²⁶. Το κλέος, ο ήρωας στην πραγματικότητα το εξασφαλίζει από την ανάμνηση που θα αφήσει στο πέρασμα των αιώνων, χάρη στην ποίηση του Ομήρου. Το γεγονός αυτό αποτελεί και την μεγαλύτερη αυτοαναφορά του, κάτι το οποίο επιτυγχάνει μέσω της ποίησης¹²⁷. Ο μοναδικός που κερδίζει το απόλυτο κλέος είναι ο Αχιλλέας, ο Όμηρος στην ουσία τον κάνει αθάνατο μέσα από την ποίηση του. Οι πράξεις του ήρωα μεμονωμένα δεν έχουν καμία απολύτως αξία εάν δεν κεντρίσουν το ενδιαφέρον κάποιου ποιητή, ώστε να γράψει γι'αυτές.

Όλοι οι ήρωες πασχίζουν να αποκτήσουν το κλέος και μάλιστα το εκφράζουν με ξεκάθαρο τρόπο μέσα στο ποίημα, ένας από αυτούς είναι και ο Έκτορας. Η έννοια του φυσικού θανάτου στα έπη του Ομήρου περικλείεται γύρω από την *Οδύσσεια*. Ο φυσικός θάνατος ορίζεται από τα γηρατειά. Η *Οδύσσεια* μας περιγράφει τον πολυετή αγώνα του Οδυσσέα να επιστρέψει στην Ιθάκη. Ο αγώνας αυτός συνεχίζεται έως ότου να εξοντώσει τους μνηστήρες και να επανέλθει στην κλίνη με την Πηνελόπη. συνεπώς και το κλέος του Οδυσσέα διαφοροποιείται από αυτό του Αχιλλέα. Το κλέος του Οδυσσέα επιβάλλει την επιβίωση με βάση την επινοητικότητα του.

Στην *Ιλιάδα* δεν περιγράφεται ο φυσικός θάνατος, παρά μόνο κάποιες αναφορές που παραπέμπουν σε αυτόν, όπως στη συζήτηση του Αχιλλέα με τον Πρίαμο. Περισσότερο, λοιπόν, έχουμε μια αναφορά στο γήρας, το οποίο αποτελεί προπαρασκευαστικό στάδιο του φυσικού θανάτου. Χαρακτηριστικό απόσπασμα στην Ω ραψωδία της *Ιλιάδας*:

« τὸν καὶ λισσόμενος Πρίαμος πρὸς μῦθον ἔειπε·
μνησαι πατρὸς σοῖο θεοῖς ἐπιείκελ' Ἀχιλλεῦ,
τηλίκου ὥς περ ἐγών, ὅλοϜ ἐπὶ γήραος οὐδῶ·
καὶ μὲν που κεῖνον περιναιέται ἀμφὶς ἐόντες
τείρουσ', οὐδέ τίς ἐστιν ἀρὴν καὶ λοιγὸν ἀμῦναι.

ἀλλ' ἦτοι κεῖνός γε σέθεν ζῶοντος ἀκούων
χαίρει τ' ἐν θυμῷ, ἐπὶ τ' ἔλπεται ἤματα πάντα
ᾧ πεσθαι φίλον υἱὸν ἀπὸ Τροίηθεν ἰόντα·

¹²⁶ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1980, σ. 80

¹²⁷ Gregory Nagy, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999, σ. 33-34

αὐτὰρ ἐγὼ πανάποτμος, ἐπεὶ τέκον υἱὰς ἀρίστους
Τροίῃ ἐν εὐρείῃ, τῶν δ' οὐ τίνα φημι λελεῖφθαι.» (Ω. 485-494)

Τα γηρατεία περιγράφονται να τα περνούν οι άνθρωποι μες στην θλίψη, όπως στην περίπτωση του πατέρα του Αχιλλέα και στην περίπτωση του Πριάμου, εξαιτίας του γεγονότος ότι τα παιδιά τους βαδίζουν προς την ίδια μοίρα. Η ηρωική ζωή τους στερεί την χαρά, ακριβώς αυτός συμβαίνει και στην Θέτιδα την στιγμή που θρηνεί, όταν πηγαίνει για την ασπίδα του γιού της:

«ἦ τ' ἐπεὶ ἄρ τέκον υἱὸν ἀμύμονά τε κρατερόν τε
ἔξοχον ἡρώων· ὃ δ' ἀνέδραμεν ἔρνεϊ ἴσος·
τὸν μὲν ἐγὼ θρέψασα φυτὸν ὥς γουνῶ ἀλωῆς
νηυσὶν ἐπιπροέηκα κορωνίσιν Ἴλιον εἴσω
Τρωσὶ μαχησόμενον· τὸν δ' οὐχ ὑποδέξομαι αὖτις

οἴκαδε νοστήσαντα δόμον Πηληϊὸν εἴσω.
ὄφρα δέ μοι ζώει καὶ ὄρᾳ φάος ἡελίοιο
ἄχνηται, οὐδέ τί οἱ δύναμαι χραισμῆσαι ἰοῦσα.» (Σ. 55-62)

Ωστόσο, ιδιαίτερα σημαντικό είναι το συμπέρασμα που προκύπτει από την συζήτηση του Αχιλλέα με τον Οδυσσέα. Οι δύο ήρωες ξεκινούν μια συζήτηση περί κλέους και νόστου, στην οποία ο Αχιλλέας δείχνει να παραιτείται από την προσπάθεια του να κερδίσει την αιώνια δόξα, ενώ παράλληλα καταλήγει στο συμπέρασμα πως όλα είναι μάταια, καθώς είτε κερδίσει τον νόστο είτε το κλέος στο τέλος θα πεθάνει. Η ραψωδία *Ιλιάδας* στ. 410-415:

« Το 'χω ακουστά απ' τη χιοναστράγαλη μητέρα μου τη Θέτη:
διπλούς για μένα οι Μοίρες άνοιξαν τους δρόμους του θανάτου'
αν απομείνω εδώ και μάχουμαι γύρω απ' των Τρωών το κάστρο,
ξοπίσω δε γυρνῶ, μα αθάνατο θα μείνει τ' όνομά μου.
Αν ίσως πάλε γύρω σπίτι μου, στη γη την πατρική μου,
πια θα μου λείψει κάθε παίνεμα τρανό, κι ωστόσο χρόνια
θα 'χω να ζω πολλά, κι ο θάνατος θ' αργήσει να με πάρει.» (Ι. 410-415)

Ο θάνατος στο σκότος ήταν αυτό που ο Αχιλλέας ήθελε να αποφύγει και γι'αυτό προτίμησε να θυσιάσει την ζωή του. Ακόμη και αν δεν εμφανίζεται στην *Ιλιάδα* ο θάνατος στο σκότος να τον υφίστανται κάποιοι ήρωες, η υποψία και μόνο ότι υπάρχει ένα τέτοιο είδος θανάτου το οποίο δεν προσφέρει ούτε κλέος στον ήρωα, ούτε θέαμα στον αναγνώστη/ακροατή, αυτό αποτελεί το αντικίνητρο για τους ήρωες.

Επίλογος

Οι θεοί εισβάλλουν στην ζωή των θνητών και επεκτείνουν την μάχη ανάμεσα του στην ανθρώπινη σφαίρα. Οι θνητοί χαρίζουν την ζωή τους προκειμένου να εξασφαλίσουν μια αθανασία, η οποία ελπίζουν να μοιάζει έστω λίγο με αυτή των θεών. Οι ήρωες εμφανίζονται πρόθυμοι να αποχωριστούν όλους του συναισθηματικούς δεσμούς (πατρίδα, οικογένεια), ώστε να ριχτούν στην μάχη και τελικώς να επέλθουν στον θάνατο. Ο θάνατος τους εξασφαλίζει την αθανασία, όποτε οι ήρωες τρέχουν με μεγάλη ταχύτητα προς αυτόν. Αλλάζουν τις ισορροπίες στην ζωή τους προκειμένου να φτάσουν εκεί. Μετράνε την τιμή, τα λάφυρα, τις πράξεις ανδρείας και είναι πάντοτε έτοιμοι να πεθάνουν ηρωικά στην μάχη με σκοπό να αποκτήσουν το κλέος.

Το κλέος για έναν ήρωα αποτελεί το κλειδί για την μεταθανάτια ζωή. Αγωνίζονται ακατάπαυστα για μία κατάσταση που δεν γνωρίζουν, απλώς εικάζουν το πως μπορεί να είναι. Τελικά, όπως φαίνεται και από τα λόγια του Αχιλλέα, θα θυσιάσουν ότι πολυτιμότερο τους δόθηκε, δηλαδή την ζωή, για κάτι που δεν αξίζει. Οι ήρωες εμπλέκονται σε μια μάχη εν αγνοία τους, διότι η θεομαχία φέρει πολλές αλλαγές, αλλά μόνο στην ζωή των θνητών. Οι θεοί δεν έχουν τίποτα να χάσουν, δεν διακυβεύεται κάτι για αυτούς. Μένουν, λοιπόν, ήσυχοι έχοντας εξασφαλίσει την αιώνια ζωή και παίζουν με τις ζωές των θνητών εκ του ασφαλούς. Ωστόσο, οι ήρωες συγκεντρώνουν στο πρόσωπο τους κάποιες αρετές, οι οποίες αντισταθμίζουν την θνητότητα τους και πολλές φορές τους καθιστούν με μία έννοια καλύτερους από τους θεούς. Οι θεοί δεν απαιτείται να έχουν αρετές, καθώς είναι αθάνατοι και γι' αυτό μοναδική τους έγνοια είναι η καλοπέραση¹²⁸.

Συνεπώς, η ηρωική ζωή δεν είναι διόλου εύκολη, όλοι οι ήρωες φοβούνται τον θάνατο. Η υπόσχεση της αθανασίας όμως εκμηδενίζει τον φόβο και δίνει την δύναμη στους ήρωες να προχωρήσουν προς τον θάνατο. Φτάνοντας εκεί όλα αλλάζουν. Ποια αθανασία; Ποια αιώνια ζωή; Είναι μόνο σκιές περιπλανώμενες, άβουλες, πεινασμένες και εξαθλιωμένες. Τότε καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η αθανασία που προσφέρεται στους θνητούς δεν αξίζει. Τα βάσανα που υπέστησαν ηθελημένα στην ζωή, δεν άξιζαν γι' αυτήν την αθανασία.

« Και ως λέγ' η Θέτις η θεά μητέρα μου, δυο μοίρες
εμέ φέρουν διάφορες στο τέλος του θανάτου.

¹²⁸ Jasper Griffin, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980, σ. 93

Αν μείνω εδώ να πολεμώ την πόλιν του Πριάμου
η επιστροφή μου εχάθηκεν, αλλ' άφθαρτη θα μείνει
η δόξα μου. Στην ποθητήν πατρίδα μου αν γυρίσω,
μου εχάθη η δόξα, αλλ' έπειτα πολλές θα ζήσω ημέρες,
και δεν θα μ' έβρη γρήγορα το τέλος του θανάτου.» (Ι. 410-415)

Με βάση αυτό το απόσπασμα θεωρώ ότι ο Αχιλλέας, παρότι στην λ ραψωδία της *Οδύσσειας* είπε: «θα προτιμούσα πάνω στη γη να ζούσα, κι ας ξενοδούλευα σε κάποιον, Άκληρο πια που να μην έχει και μεγάλο βιος, παρά να είμαι ο άρχοντας στον κάτω κόσμος των νεκρών.» (λ. 490-492), δεν θα αντάλλαζε το κλέος για τον νόστο. Ως ο υπέρτατος ήρωας είναι και ο πιο συνειδητοποιημένος. Ο Αχιλλέας γνωρίζει εξ αρχής πως όλα είναι μάταια, είτε κερδίσει κλέος, είτε νόστο, στο τέλος θα πεθάνει. Φαίνεται να γνώριζε πως δεν αξίζει η μεταθανάτια ζωή. Μάλλον δεν επιθυμούσε την αθανασία των θνητών αλλά το κλέος, ήθελε μόνο το κλειδί προς την αθανασία. Αυτό το κλέος αρκεί για να αποκτήσει μια αθανασία ισάξια με αυτή των θεών. Έτσι, ο Όμηρος οδηγεί τον Αχιλλέα στην αθανασία, στην αιώνια φήμη. Η φήμη αυτή μεταφέρει συνεχώς τον ήρωα από το παρελθόν του στο οποιοδήποτε παρόν διαβάζεται ή αφηγείται η ιστορία του και ο ίδιος εξασφαλίζει κατ'αυτόν τον τρόπο την αθανασία.

Βιβλιογραφία

Καζαντζάκης Νίκος και Κακριδής Ιωάννης, *ΟΜΗΡΟΥ ΙΛΙΑΣ*, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Θεσσαλονίκη 1995

Μαρωνίτης Ν. Δημήτρης, *ΟΜΗΡΟΥ ΟΔΥΣΣΕΙΑ*, ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, Θεσσαλονίκη 2006

Allan William, “Arms and the Man: Euphorbus, Hector, and the Death of Patroclus”, *The Classical Quartely* Vol.55 No.1 (2005)

Burgess S. Jonathan, “Localization of the Odyssey’s Underworld”, *Cahiers des anciennes*, LIII/-1

Burgess S. Jonathan, *The Death and Afterlife of Achilles*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 2009

Cairns Douglas, “Ψυχή, Θυμός, and Metaphor in Homer and Plato”, *Etudes platoniciennes*, 11/ 2014

Carthy Mc Mary and Weil Simone, “The Iliad, or the Poem of Force”, *Chicago Review* Vol.18 No.2, (1965)

Clark Mark Edward and Coulson D.E William, “Memnon and Sarpedon”, *Museum Helveticum* Vol.35 No.2 (1978)

Cleveland Wilson Pearl, “Battle Scenes in the “Iliad””, *The Classical Journal* Vol.47 No.7, (1952)

Considine P., “Some Homeric Terms For Anger”, University College of Rhodesia

Cullhed Eric and Kuzmicova Anezka, “Dearness and death in the Iliad”, *Cogent Arts & Humanities*, (2019)

Davies Malcome, *The Aethiopis: Neo-Neoanalysis Reanalyzed*, Center for Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2016

Edwards T. Anthony, *Achilles in the Underworld: “Iliad, Odyssey” and “Aethiopis”*, Greek Roman and Byzantine Studies, Vol.26 No.3 (1985)

Edwards T. Antony, “Aristos Achaion”: Heroic Death and Dramatic Structure in the “Iliad”, *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* Vol.17 No.2 (1984)

Frame Douglas, *The Myth of Return in Early Greek Epic*, Yale University Press, Νιου Χέιβεν 1978

Griffin Jasper, *Homer on life and death*, Claredon Press, Οξφόρδη 1980

Jevons F. B., “Masks and the Origin of the Greek Drama”, *Folklore*, Vol. 27 No. 2 (1916)

Katter Mara Michelle, *Emotions in Politics: Envy, Jealousy, and Rylership in Archaic and Classical Greece*, University of Michigan, Μίσιγκαν 2018

Letoublon Françoise, “ War as a spectacle in the Iliad“, Gaze, Vision and Visuality in ancient Greek Literature: Concepts, Contexts and Receptioneds Alexandros Kampakoglou and Anna Novokhatko, Βερολίνο/ Βοστώνη, De Gruyter, Trends in Classics Suppl. 54, (2018)

Loraux Nicole, “ The“Beautiful Death” from Homer to Democratic Athens”, *Arethusa* Vol. 51 No.1 (2018)

Matthew Christopher, “War as Spectacle: Ancient and Modern Perspectives on the Display of Armed Conflict:” (Review), *Bloimsbury classical studies*, Preview

Monsacré Hélène, *The Tears of Achilles*, Center for Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2018

Nagy Gregory, *The Ancient Greek Hero in 24 Hours*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ 2013

Nagy Gregory, *The Best of the Achaeans: Concepts of the Hero in Archaic Greek Poetry*, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1999

Peek S. Philip , “Propriety, Impropriety, and the Gaining of Kleos in the Phaiakian Episode”, *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Bowling Green State University, Οχάιο 2003

Petropoulos J.C.B, *Kleos in a Minor Key: The Homeric Education of a Little Prince*, Hellenic Studies, Ουάσινγκτον 2011

Pilarski E. Ahida, *Female Lamentation in the Iliad*, University of Chicago, Σικάγο 2006

Pucci Pietro, “Divine Protagonists in the Iliad: Hector’s Death in Book 22”, *Yearbook of Ancient Greek Epic Online*, Vol.1 (2017)

Schein L. Seth, *The Mortal Hero: An Introduction to Homer’s Iliad*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1984

Schimiel Robert, “Achilles in Hades”, *Classical Philology* Vol. 82 No.1 (1987)

Slatkin M. Laura, *The Power of Thetis: Allusion and Interpretation in the Iliad*, University of California Press, Μπέρκλεϋ 1991

Vermeule Emily, *Aspects of death in early greek art and poetry*, University of California Press, Λονδίνο 1979

West M.L., “Iliad and ’Aithiopsis””, *The Classical Quarterly*, Vol. 53 No. 1 (2003)